

INHOUD

Alweer een jubileum: 50 jaar heemkundig tijdschrift <i>Vik Werrebroeck</i>	blz. 3
Alsof we door een regen liepen zonder nat te worden <i>Marc De Roep en Marleen Werrebroeck</i>	blz. 7
Een nieuw licht op de Vlemincktoeren <i>Leo Spaepen</i>	blz. 30
Een priester-dichter in Wijnegem: Jozef Bus (1893-1966) <i>Leo Spaepen</i>	blz. 47
Mededelingen	blz. 52

Niets uit deze brochure mag worden overgenomen of gekopieerd zonder schriftelijke toestemming van de auteur(s). Iedere auteur blijft verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar artikel(s).

ALWEER EEN JUBILEUM: 50 JAAR HEEMKUNDIG TIJDSCHRIFT

Vik Werrebroeck

Het jubileumjaar van het vijftigjarig bestaan van onze heemkring kreeg zijn sluitstuk met de paastentoonstelling *Mijn kijk op Wijnegem in 2014*. Het was de bedoeling de fotowedstrijd en -tentoonstelling te hernemen over *Wijnegem vandaag in beeld*, die de heemkring in 1965 (in samenwerking met het Davidsfonds) organiseerde als afsluiter van het stichtingsjaar en als een eerste groot evenement waarmee de kring naar buiten kwam.

Maar er mag nog een ander jubileum gevierd worden! Op de bestuursvergadering van 5 februari 1965 - dus weer vijftig jaar geleden - werd het idee gelanceerd om een eigen tijdschrift uit te brengen. Het enthousiasme om een uitstekende publicatie te verzorgen was toen groot en is dit vandaag nog steeds. Terecht blikken we fier terug.

Het eerste tijdschrift werd nog 'brochure' genoemd. Aan de inhoud ervan is al aandacht besteed in ons nummer van april 2014. Het werd eenvoudig en verzorgd uitgegeven in een bundeltje van gestencilde bladen, in een ietwat hardere kaft samengeniet. Tot 2002 werd het tijdschrift viermaal per jaar uitgegeven: in maart, juni, september en december; daarna werd de frequentie teruggebracht tot drie per jaar, in april, september en december. Tegelijk werd het gestencilde blad vervangen door een wat luxueuzere uitgave met zwart-witkopieën en een verstevigde kaft.

De artikels waren van in het begin zeer divers, maar altijd beantwoordden ze aan de basisdoelstellingen van de heemkring: aandacht voor plaatselijke geschiedenis en heemkunde, voor fauna en flora van onze omgeving, voor verslagen van tentoonstellingen en activiteiten en voor andere historische artikels die op de ene of de andere manier verband hielden met Wijnegem. Opsommen welke artikels er sindsdien allemaal verschenen zijn, is een onmogelijke zaak, maar op de website van de vereniging vind je een overzicht van alle titels, die

trouwens in het archief ook nog geraadpleegd kunnen worden. Deze artikels werden en worden door verschillende auteurs binnengebracht, die persoonlijk verantwoordelijk blijven voor hun schrijfsels, want hun mening komt niet altijd overeen met die van het bestuur of van de vereniging.

Van het eerste tot het laatste nummer: vier gedaanten van ons tijdschrift.

Maar geen tijdschrift zonder (hoofd)redacteur of redactiesecretaris, die de eindverantwoordelijkheid draagt voor de keuze van de artikels, het toevoegen van de illustraties, het verzamelen van de mededelingen, de lay-out, en die er ten slotte ook voor zorgt dat het blad gedrukt wordt en verdeeld over de ‘rond dragers’. In het vijftigjarige bestaan van de heemkring hebben we vier redacteurs de revue zien passeren.

De eerste redactiesecretaris was Raymond Correns. Hij stond mee aan wieg van de heemkring en toen het voorstel kwam om een tijdschrift uit te geven, was hij als leraar Nederlands misschien wel de meest geschikte persoon om de redactie op zich te nemen. Raymond bleef maar liefst 35 jaar (1965-1999) in functie! Hij zorgde zelf voor tal van artikels en als we de website van de heemkring raadplegen, zien we dat hij maar liefst 329 stuks op zijn naam heeft staan. Dit is wellicht een record dat nooit gebroken kan of zal worden. Hoe dikwijls zou hij

bijna in zijn eentje een tijdschrift bij elkaar geschreven hebben, en hij kreeg het altijd voor mekaar dat het blad tijdig klaar was. Hij is een gepassioneerde heemkundige. Heel wat artikels handelden over de heer van Wijnegem, Jan Vleminck (1527-1568), koopman, Neolatijns dichter en mecenas. Raymond werd diens biograaf en dit mondde uit in een gigantisch opus magnum, met medeauteurs Hugo Rau en Marc Van de Cruys, nl. *Het leven en de tijd van Jan Vleminck, heer van Wijnegem (1527-1568)*, dat in november 2014 verscheen. Andere publicaties van zijn hand zijn bijvoorbeeld *Wijnegem kanaalgemeente* (1989) en *Wijnegem vroeger en nu* in samenwerking met Carlo Evers (1998). Ook nadat hij de fakkel van redactiesecretaris had doorgegeven, bleef hij voor artikels zorgen. We mogen dus echt wel zeggen dat Raymond een monument is geweest voor de heemkring.

In 2000 nam Marc Van de Cruys de taak van Raymond Correns over en hij verzorgde de redactie gedurende twee jaar (2000-2001). Marc leverde ook nadien nog een aantal artikels voor het tijdschrift, vooral in verband met heraldiek, waarvoor hij een van de grootste specialisten in Vlaanderen is.

In 2002 werd Paul Vigoureux redactiesecretaris en hij bleef dit tot 2004. Hij was voordien al gedurende twintig jaar voorzitter van de heemkring geweest (1968-1997) en zou het ook nog eens worden van 2004 tot 2006. Daarnaast was hij vergroeid met de vereniging en stak hij de handen uit de mouwen waar het nodig was. Zo vervulde hij ook consequent en plichtsgetrouw zijn taak om het tijdschrift driemaal per jaar uit te geven. Op tijd en stond zorgde hij natuurlijk ook zelf voor een artikeltje.

Sedert 2005 staat Leo Spaepen aan het roer van het tijdschrift. Hij doet dit op een zeer professionele en doortastende manier, wat de kwaliteit zeker ten goede komt. Steeds vindt hij genoeg kopij om het boekje te stofferen, geregeld moeten er zelfs artikels in de wachtrij om naar een volgende uitgave te worden doorgeschoven. Leo verzorgt de lay-out zelf en slaagt er telkens in om de hele inhoud binnen de 60 bladzijden per exemplaar te krijgen. Daarnaast zijn zijn eigen teksten historisch en wetenschappelijk goed onderbouwd. Soms gaat hij de controversie niet uit de weg, dan weer brengt hij nieuwe inzichten aan. Verder verzorgt hij ook de redactie van de catalogi die de heemkring

uitgeeft ter gelegenheid van de paastentoonstellingen en neemt hij een groot deel van het schrijven en het corrigeren van de teksten voor zijn rekening. Kortom, heel wat papier gaat door zijn handen ...

We staan er waarschijnlijk niet bij stil als we het tijdschrift goed en wel in onze brievenbus vinden, maar vooraleer we het kunnen lezen, hebben er ettelijke mensen hun bijdrage aan geleverd. Op de eerste plaats natuurlijk de schrijvers van al die artikels. Naast de hierboven al genoemden denken we bijvoorbeeld aan mensen als Albert Spruyt, Eric Vanslembrouck, Frieda Sorber, Willy Moons, Theo Seerden of Carlo Evers, productieve leveranciers van talrijke bijdragen. Maar een meer dan gepast dankwoord gaat ook naar de administratieve helpers, de etikettenklevers, de ronddraggers, de stencildraaiers, de fotografen, de illustratoren ...

Hop naar de toekomst, ze ziet er immers goed uit!

100 JAAR GROOTE OORLOG (5)

ALSOF WE DOOR EEN REGEN LIEPEN ZONDER NAT TE WORDEN

Marc De Roep
Marleen Werrebroeck

Op 21 januari 1921 huwden, in de gemeente Staden, de Kempenzoon Jan Marijnissen en de West-Vlaamse Zoë-Cornelia Laleman. Jan was in een kroostrijk gezin geboren te Wortel (Bouwwhoef) op 5 januari 1893 als zoon van Joannes Franciscus Marijnissen (1864-1960) en van Maria Joanna Van Tichelen (?-1947). Zoë, geboren te Langemark op 28 januari 1896, was de dochter van Aloïsius Laleman (1844- voor 1921) en van Maria-Theresia Vansteenkiste (1859-?). Getuigen waren Frans Marijnissen (1895-?) uit Wortel, broer van de bruidegom en Oscar Laleman (1889-?), wonend in het Franse Le Vaudreuil (Eure).¹

Het paar had elkaar ontmoet achter het front tijdens de Grote Oorlog. Ze gingen in Borgerhout wonen, waar op 7 mei 1923 hun dochtertje Maria (Mit) geboren werd. In het voorjaar van 1926 vestigde het jonge gezin zich in de Brouwerslaan 11 te Wijnegem, waar op 22 oktober 1926 zoon Julien het levenslicht zag. Tussen 1932 en 1938 baatte Zoë er een tabakswinkeltje uit. Jan verdiende de kost als ‘maaldersgast’. In april 1938 verhuisden ze naar de IJzerlaan in Antwerpen, waar ze huisbewaarder werden bij de firma Cichorei De Beukelaar. Toen de Wijnegemse componist Lode Dieltiens (1926-2014) in Antwerpen aan het conservatorium studeerde en organist was in de Sint-Lambertuskerk aan de Lange Lobroekstraat, verbleef hij gedurende twee jaar bij het gezin Marijnissen-Laleman.

Na hun oppensioenstelling keerden Jan en Zoë in februari 1958 terug naar hun woning in de Brouwerslaan. Jan overleed op 19 februari 1974. Hij werd begraven tussen zijn makkers oud-strijders op het

¹ Huwelijksakte 6/1921, gemeente Staden.

kerkhof te Wijnegem. Zoë stierf enkele jaren later in Rustenburg, nl. op 2 december 1981.

GEMEENTE Staden Burgerlijke Stand

Overleden Antwerpen 1° D
14 februari 1944

Wij ondergeteekende, Ambtenaar des Burgerstands, bevestigen dat Jan-Pieter
Marijnissen
geboren te Wortel
den 5 Januari 1893
zoon van Jan-Frans 58
en van Vanbickelen Maria Joons
En Zoë-Cornelia Saleman
geboren te Langemarch
den 28 Januari 1896
dochter van Alcidius
en van Maria-Theresia Vansteenkiste
heden vóór Ons huwelijk hebben aangegaan ten
Gemeentehuize, den 19 Januari 1921
H. De Buijsman

Matrimonium
contractum, in
Ecclesia de
Staden
die 1-1-1921
A. M. M. M.
Doxst

op 2 de van 1921
Akte Nr 57

Huwelijkscontract : GEEN (of)
ontvangen door M^r
notaris te

Links: Trouwboekje van Jan Marijnissen en Zoë Laleman. Rechts: Jan, Zoë en hun kinderen Mit en Julien voor hun winkeltje in de Brouwerslaan.

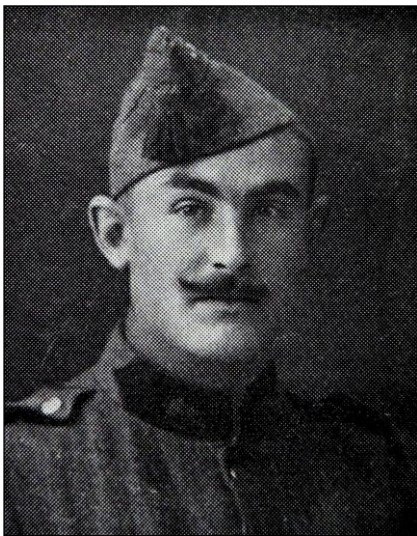
Jan Marijnissen kwam als soldaat van de klas 1913 op 15 september van dat jaar bij de 1ste Grenadiers² terecht. Bij het uitbreken van de oorlog, op 4 augustus 1914, had hij dus nog minder dan twee maanden te gaan. Zijn regiment was toen te Brussel gekazerneerd.

Omdat ik van de klas 1913 was, was ik sinds lang niet meer thuis geweest. Ik was soldaat bij de grenadiëren en moest nog enkele maanden dienen. Maar nu moest ik vertrekken: waarheen en voor hoelang? Ik had geen afscheid kunnen nemen van mijn dierbare ouders en familie. Zij moesten wellicht bedroefd en bekommerd zijn om mij. Die gedachten spookten door mijn hoofd. Een diepe weemoed overviel mij, wat was ik toch gelukkig thuis.

Deze overweging noteerde Jan in het verhaal dat hij neerschreef over zijn eerste drie maanden in de Grote Oorlog, tot na de Slag aan de

² Grenadiers waren oorspronkelijk granaatwerpers; later werd de naam gebruikt voor een afdeling keursoldaten van de infanterie.

IJzer. Hij deed dat in een ietwat archaische, maar literair toch verantwoorde stijl. Zijn jongste kleinkind, Hilde Marijnissen, heeft begin 2014 zijn pennenvruchten in een zeer verzorgde uitgave in eigen beheer gepubliceerd onder de titel ***1914, wat zal de toekomst ons nog brengen?*** Zij deed dat met veel empathie. Dat blijkt onder meer uit haar voorwoord, waarin ze stelt: *Bij het herschrijven en documenteren van dit dagboek stond ik er versteld van hoe het lot bepaalt dat ik hier nu ben en liet ik tranen bij het lot van al diegenen die het nooit konden navertellen.*

Met de toelating van Hilde brengen we hier enkele fragmenten uit het boeiende en soms aangrijpende getuigenis van een soldaat uit de Grote Oorlog die meer dan dertig jaar in onze gemeente verbleef.

Jan Marijnissen noteerde zijn belevenissen al tijdens de oorlog op losse blaadjes papier. Later schreef hij deze notities over in een zwart cahier met lijntjes.

Soldaat-grenadier Jan Marijnissen

Het begin

Vrij vlug werd het 1ste regiment Grenadiers, waartoe Jan Marijnissen behoorde, geconfronteerd met de vijand. Dit moet in de omgeving van Grez-Doiceau (Waals-Brabant) zijn geweest:

Op 10 augustus stonden we in tenue in onze rangen. Een half uur buiten het dorp ontwaarden we kleine veldkanonnen die in gereedheid werden gebracht... De eerste jagers te paard die ons vergezelden, moesten op verkenning uit. Ook het voetvolk zond patrouilles uit. Samen met enkele mannen uit mijn sectie behoorde ik ook tot zo'n groepje... We zagen een vijandelijk vliegtuig op ons afkomen. Het leek wel een grote roofvogel die naar wild zocht... Er werd door de onzen gevuurd op deze vijandelijke roofvogel... Enkele minuten bleef het toen stil, maar almeteen zetten de kanonnen hun muilen open en lieten ze hun ontzaglijke stem over de vlakke dreunen. Sissend en fluitend vlogen de schrapnels en obussen over onze hoofden om in de verte met

een doffe slag open te springen... Dat was het eerste begin. We hadden al oorlog gezien van ver.

Elewijt

Het commando van de 18de Gemengde Brigade was in handen van kolonel Clément Lefébure (1861-1928). Als onderdeel van de 6de Legerdivisie werd deze brigade belast met een aanval op Hofstade en Elewijt, op 25 en 26 augustus. De Belgen slaagden erin Hofstade en de bossen van Schiplaken op de vijand te heroveren. Maar de poging om Elewijt opnieuw in te nemen mislukte. Jan beschrijft op zijn eigen kleurrijke wijze wat hem daarbij overkwam:

Den Duits had alvorens achteruit te trekken het dorpje Hofstade bijna totaal in brand gestoken. Afgrijselijk schouwspel! Met woede trokken we nu vooruit. De geweren knetterden, de kogels zochten hun slachtoffers. Weldra zaten we in het vuurgevecht...

Eten hadden we die dag nog niet gehad en drinken ook niet. Gelukkig zag ik wat verder kleine raapjes, die we opaten als overheerlijke klokkespijs... Men vertelde ons dat men begonnen was met de aanval. Op dat ogenblik sprong onze commandant uit de loopgracht met de blanke sabel in de hand. Plechtig klonk zijn bevel: "Bajonet op het geweer!" Een vreselijk ogenblik, als men weet dan men ter slachting moet gaan. We zouden een stormloop doen op het dorp [Elewijt]. Den Duits hield zich stil en verscholen... Zijn verschrikkelijke vuurmonden begonnen met een oorverdovend gedreun hun vernielingswerk... Op de tijd dat er nodig was om iets te zeggen, werd de helft van de mannen neergebliksemd. Onze compagnie werd volledig uiteengeslagen. De een vluchtte hier, de ander daar... Voor mij op de steenweg lagen tien tot twintig stervenden. Ze huilden en riepen in hun laatste doodsnijs... Het bombardement duurde drie volle uren, een eeuwigheid lang. Op dat ogenblik hoorden we duidelijk de klaroenen blazen. Zij bliezen 'de retraite'. Overal waar we gingen of stonden was het bezaaid met lijken... De gekwetsten werden weggereden op kruitwagens. En zo trokken we verder achteruit... Tegen de avond kwamen we aan te Mechelen. De commandant was blij dat hij ons zag. Maar onze compagnie was sterk in aantal verminderd. Meer dan de helft van onze mannen was dood of gekwetst.

Ontmoeting met familie

Na deze zware beproeving trok de zwaar gehavende eenheid van Jan, doodop van de lange marsen, zich terug binnen de fortengordel van Antwerpen. Hij schrijft:

Meteen zie ik op de steenweg naast ons iemand die op zoek is naar bekenden. Ik herken mijn broer. Een kreet ontsnapt aan mijnen mond. Op mijn geroep komt hij afgelopen. Hij beziet mij van top tot teen en schrikt. We waren zo zwart als moor, van zweet en stof. De afmattingen en ontberingen hadden ons deerlijk doen vermageren. Vandaar zijn verbazing.

De familie Marijnissen-Van Tichel voor de boerderij in Wortel. Jan staat links achteraan.

Jan verbleef dan een vijftal dagen, van 30 augustus tot 3 september, in Ekeren. Hij kreeg er behalve van zijn broer Frans (1895-?) ook bezoek van zijn oudste zuster Anna (1891-?). Ze brachten hem nieuws van thuis uit Wortel.

Werchter

Na deze rustpauze trokken de grenadiers in een lange mars opnieuw richting front. In Werchter trokken ze over de Dijlebrug in de richting

van Rotselaar. Daar kwam het op 12 september tot een zware slag op de wijk 'Molen'. Het Belgische leger leed enorme verliezen en moest zich uiteindelijk terugtrekken. Jan beschrijft zijn belevenissen bij de terugtocht als volgt:

Weldra klonk ook bij ons het bevel dat we achteruit moesten. Op onze buik kropen we terug uit de loopgracht tot achter de haag, waar we het op een lopen zetten in de richting van de brug over de Dijle. Maar die brug kenden de Duitsers goed. Aanhoudend regende het zware obussen, zodanig veel dat de doorgang versperd was. Geen middel dus om daar over te gaan. We slopen dus maar langs hagen en kanten en zochten waar de Dijle het smalste was. We moesten er over, wilden we niet krijgsgevangen genomen worden door de Duitsers. Die naderden en waren wel tienmaal sterker dan wij. Erover dus of krijgsgevangene. Gelukkig kon ik wat zwemmen. We stonden op een plaats waar de rivier zo'n zeven meter breed was. Ik pakte mijn geweer en wierp het erover. Dan, met bagage op de rug en alle kleren nog aan, zette ik mij op de kant. Ik liet mij in het water vallen en gaf mij terzelfdertijd een goede duw. Zo kwam ik tot bijna aan de andere kant, waar ik tot aan de nek in het water stond. Er waren reeds verschillende anderen die hetzelfde deden. Diegenen die wat konden zwemmen, geraakten er nogal gemakkelijk. Maar enkelen konden niet zwemmen en wilden er toch over. Ze sprongen roekeloos te water en verdronken onder onze ogen. Na enige tijd hadden we een koord gevonden; daarmee trokken we de anderen erover.

In verband met de gebeurtenissen van 12 september 1914 rond Werchter stelde de bevelvoerder van de 18de Gemengde Brigade, kolonel Lefébure (*foto hiernaast*), een vertrouwelijk rapport op voor de hogere legerleiding. Daarin beschuldigde hij majoor Boset ervan zijn post te hebben verlaten:

J'estime que le major Boset ne possède pas le sang-froid indispensable pour exercer le commandement d'un bataljon en campagne. (Ik vind dat majoor Boset de nodige koelbloedigheid mist om te

velde de leiding te nemen van een bataljon). Majoor Boset werd niet uit zijn functies ontheven.³

Putte

De eenheid van Jan trok zich daarop terug om enkele dagen uit te rusten. Maar *Op een schone zonnige morgen, op het laatst van de maand september, gingen we met zak en geweer beladen op weg naar Putte bij Lier.* Daar kwam het weer tot hevige confrontaties met de oprukkende Duitsers, waar *de kogels sisten en floten en kletterden tegen de muren.* Het was de derde keer dat soldaat Marijnissen in zware gevechten terecht kwam. Hij had al vele makkers zien vallen en had zelf ook al gedood. Dit alles had hem gehard, zoals blijkt uit een voorval dat plaatsvond tussen Putte en Keerbergen:

Rechts voor ons hoorden we plots hoefgetrappel. Op maar vijftig meter afstand kwamen twee ruiters in vliegende vaart aangelopen... Snel stonden we alle drie recht, het geweer geschouderd. Drie schoten knalden en op hetzelfde ogenblik stortte een van de ruiters levenloos uit zijn zadel. Het opgeschrikte paard holde in een wilde vaart de andere ruiter achterna in de richting van Keerbergen... Deze Duitsers waren uitgezonden op verkenning en ze hadden zich te ver gewaagd... We stonden op uit onze schuilhoek en gingen het lijk bekijken. Het was een sterk gebouwde jongeling in de bloei van zijn leven... Dat was dus oorlog, in werkelijkheid niets anders dan moorden en branden. Maar het einde van dat jonge leven ontroerde ons niet in het minst. Integendeel, dat was er weer een minder. Dus pakte we hem bij de armen en benen en sleepten we hem in de gracht. Sommigen graaiden al in zijn zakken. Ze vonden portretten en wat Duitse merken. Een schone gouden ring werd van zijn vinger getrokken. Intussen was de patrouille verder getrokken.

Terugtocht

Intussen vorderden de Duitsers gestaag. De forten rond Antwerpen werden een voor een uitgeschakeld. Op 8 oktober was de situatie in

³ Dossier Clément Lefébure, Documentatiecentrum Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel.

Antwerpen zelf onhoudbaar geworden. Het Belgisch leger moest de stad in handen van de Duitsers laten.

Via Sint-Amands a/d Schelde, waar Jan voor de vierde keer in hevige gevechten terechtkwam, Temse, Zele en Berlare trok zijn compagnie zich in vermoeiende dagmarsen terug richting Gent en verder naar Brugge. Vandaar ging het op 10 oktober per trein naar Diksmuide. Het Belgisch leger zat op zijn tandvlees. Meer dan twee maanden had het gevochten tegen een oppermachtige vijand. De soldaten waren totaal uitgeput door de gevechten en door de eindeloze marsen. Ze droegen afgedragen uniformen en de bevoorrading liep mank. Het was een leger van landlopers dat zich achter de IJzer terugtrok.

Dood met de kogel

Op een morgen mochten we heel vroeg alles weer inpakken en in rang komen om te vertrekken. Wij allemaal blij met de gedachte dat we naar Frankrijk vertrokken om uit te rusten. We trokken dus op weg langs de steenwegen naar Oudekapelle en Nieuwkapelle. We mochten een uurtje rusten. We kregen een vreemd en vreselijk schouwspel te zien. Een geblinddoekte man werd opgeleid tussen een troepje soldaten. Hij werd op het kerkhof tegen de muur geplaatst en daar zonder meer als een hond neergeschoten. Het was een Duitse spion. Ik huiverde en besepte nogmaals dat de oorlog toch een vreselijk iets was, altijd moorden en branden. Ik was een moordenaar, niet omdat ik het wilde, maar omdat ik moest.

De man die aan de kerkhofmuur van Nieuwkapelle werd gefusilleerd was evenwel geen Duitse spion. Het was Leopold Noël (1897-1914), afkomstig uit het Limburgse Kanne, die korporaal was bij het 12de Linierregiment. Hij had burgerkleren weten te bemachtigen en had zich tussen de stroom vluchtelingen gemengd. Hij werd evenwel herkend door een foerier van zijn regiment en gearresteerd.⁴ Dit alles gebeurde op 17 oktober. Hij werd beschuldigd van desertie. De zaak kwam de volgende dag al, op zondag 18 oktober, voor de krijgsraad van de 3de Legerdivisie. De zitting vond plaats in het gemeentehuis van Alveringem om 4 uur 's morgens. Valentin Brigant (1875-1963), advocaat

⁴ Siegfried De Baeke, *De dood met de kogel*, uitg. De Klaproos, Brugge, 2008, blz.47-57.

uit Brussel en parlamentslid, werd opgevorderd om de beklagde te verdedigen. Hij was een van de weinige parlamentsleden die tijdens de oorlog als vrijwilliger aan het front stonden. Het valt te betwijfelen of Brigant zijn cliënt nog heeft gesproken.

Onmiddellijk nadat de krijgsraad de doodstraf had uitgesproken, werd tot de executie overgegaan. Niet in Alveringem, maar wel in het nabij gelegen Nieuwkapelle. De legerleiding wou de manschappen duidelijk maken dat wie zijn post verliet niet op genade moest rekenen. Kapelaan Cyriel Verschaeve (1874-1949) werd opgevorderd om Leopold Noël bij te staan. In zijn oorlogsdagboek vertelt hij zeer gedetailleerd over de laatste uren van de veroordeelde. Hij schrijft onder meer: *Ik kijk rond: op de straat in de huizen, in alle deuren en vensters, op de verdiepingen, staan honderden soldaten en burgers.* Tussen deze menigte moet dus ook Jan Marijnissen hebben gestaan.

Shot at dawn

In het Belgische leger werden tijdens de Eerste Wereldoorlog 219 soldaten wegens desertie, insubordinatie of andere militaire vergrijpen tot de doodstraf veroordeeld. Elf executies werden effectief uitgevoerd.

Reeds in 1958 klaagde de Amerikaanse filmregisseur Stanley Kubrick (1928-1999) in zijn antioorlogsfilm *Paths of Glory* het terechtstellen aan van ‘laffe soldaten’. De prent, gesitueerd in Verdun, werd prompt verboden in Frankrijk. De Britse regering daarentegen heeft in 1998 haar excuses aangeboden aan de nabestaanden van de 306 Tommy’s die werden terechtgesteld. Hun namen mochten worden bijgebeiteld in de oorlogsmonumenten. Het is trouwens opmerkelijk dat hun graven tussen de andere soldatengraven liggen, met de vermelding *shot at dawn* (doodgeschoten bij dageraad).

Dat de Belgische autoriteiten tot op heden niet geneigd waren om het voorbeeld van de Britten te volgen, mag blijken uit het antwoord dat de toenmalige minister van Defensie, André Flahaut (1955) in 2007 gaf aan kamerlid Lionel Vandenberghe (1943), waarbij hij stelde dat de kwestie “momenteel niet aan de orde is”.

Slag aan de IJzer

Enkele dagen na dit voorval schrijft Jan, nadat ze onder zwaar vuur hadden gelegen: *O wrede oorlog, wat zal de dag van morgen ons brengen?* Die dag was 22 oktober 1914, voor Jan *een dag die ik nooit vergeten zal.*

*Gedenkzuil voor de gesneuvelde grenadiers in de bocht van Tervate, met detail.
Zie ook het kaartje op blz. 20.*

In de late namiddag zette het 2de Bataljon van het 1ste Regiment Grenadiers, waartoe Jan behoorde, een stormloop in waarbij ze ter hoogte van de bocht van Tervate op een muur van mitrailleurvuur botsten. De Duitsers waren erin geslaagd op deze plaats de IJzer over te steken. De Belgische aanval liep uit op een slachting en bleef steken op een paar honderd meter van de oever. Jan beschrijft de hele aanval, zoals hij hem heeft beleefd, op een indringende wijze:

Een andere jongen lag naast mij en verging letterlijk van schrik. “Wij moeten dood! Wij moeten dood!” kreunde hij. “Wat moeten we doen, Jan?” mompelde hij. Dat wist ik ook niet, er was niets aan te doen. Het enige wat we konden doen, was een akte van berouw bidden en dan op Gods genade sterven. Maar als God het wil zal geen haar op ons hoofd gekrenkt worden. “Ach, stamelde hij, sedert mijn kindsheid heb ik niet meer gebeden.” - “Dat is niets, dan zal ik het voor u zeggen.” En in het ijselijk gewoel van het slagveld zegde ik langzaam mijn akte van berouw voor. En zachtjes mompelde hij mij na. Ondanks het verschrikkelijke van de toestand was ik wat kalmer geworden.

Het werd donker en in de schemeravond leek het slagveld een ware hel. Langs alle kanten flikkerden vuur en vlam en angstig vroegen we ons af hoelang we in die hel nog moesten overleven. Plots liep een koude rilling over mijn rug. De klaroen blies. Een lang uitgerekt blazen dat uitklonk boven het gewoel... Als wilden sprongen we nu recht, aan de dood werd niet meer gedacht, het moest. Met de bajonet stormden wij vooruit, de majoor aan het hoofd van ons bataljon en de luitenant als hoofd van onze compagnie. Ik zie de majoor nog altijd stappen, een wat oudere man, zwaar en struis en ondanks zijn ouderdom nog vlug te been. Hij had een stok in de ene hand en in de andere een revolver. Wij stormden vooruit, nog steeds in de richting van de IJzer... De majoor keek eens achter zich en zag dat zijn mannen goed volgden... Door deze kranige houding trachtte de oude man ons moed te geven. Helaas, bijna op hetzelfde ogenblik begonnen de mitrailleurs te ratelen. Deze misten hun doel niet, de balletjes zochten hun slachtoffers en men zag de mannen vallen als strohalmen onder een zeis. De majoor wankelde en viel enkele passen voor mij levenloos neer. Een ijselijk kreunen van stervenden en het huilen der gekwetsten weerklonk. Het drong door merg en been...

Ik en mijn vriend Cyrille hadden elkaar nog geen ogenblik verlaten en waren ongedeerd. Hier en daar hoorden we nog schreeuwen: "Vooruit!" Het moorddadige vuren had even opgehouden, dus wij kropen nog vooruit en geraakten aan de kant van de IJzer. Cyrille en ik verborgen ons in een loopgracht die daar al vroeger gemaakt was. Links en rechts van ons lagen doden, anders niets. Waar zaten al onze kameraden? In de omtrek was het doodstil geworden... Plots hoorden we kraken en sissen achter ons. Instinctmatig keerden we ons hoofd naar die kant en bemerkten we een ontzaglijk grote vuurgloed. Het was de kerk van Stuivekenskerke die in brand geschoten was. Wat een vuurfakkels, wel honderd meter dwarrelden de vlammen in het hemelruim. We tuurden over het land, achter ons was het vel bezaaid met lijken. Plots hoorden we een fel gekraak, daarna een zware bons. Het waren de klokken die uit de toren vielen in de brandende vuurpoel...

In de nacht van 22 op 23 oktober werd de kerk van Stuivekenskerke door Belgische officieren in brand gestoken, om te vermijden dat de Duitsers haar zouden gebruiken als observatiepost.

We wisten niet waar al de anderen van het bataljon gebleven waren. De grote hoop was dood of gekwetst. Toch moesten er nog overlevenden zijn. We besloten om achteruit te gaan... Plots hoorden we "halt" roepen. We bleven staan en riepen dat we Belgen waren... Ons bataljon zou honderd meter vandaar in de gracht naast de steenweg zitten. We trokken eropaf in de hoop onze compagnie weer te vinden. We zaten op dezelfde plaats als enkele dagen tevoren. Onze luitenant was blij dat hij ons weer zag en zei dat we er goed aan gedaan hadden om terug te komen.

Majoor d'Oultremont (met stok) en klaroenblazer Medard Depuydt.

“Clairon, sonnez l'assaut”. Ik hoor het majoor d'Oultremont nog altijd roepen. Ik liep naast hem in de voorste rijen. Kort nadien werd hij door kogels getroffen en stortte dood neer, om zo te zeggen aan mijn zijde.

Dit vertelt Medard Depuydt (1893-1980) in 1964 aan Gaston Durnez en is te lezen in het boek *Zeg mij waar de bloemen zijn*.⁵ Depuydt was afkomstig van Pervijze en behoorde net als Jan Marijnissen tot de lichte 1913, waar ze beiden werden ingedeeld bij hetzelfde bataljon grenadiers. Dit stond onder de leiding van majoor graaf d'Oultremont (1866-1914). Medard en Jan hebben elkaar dus zeker gekend.

⁵ Gaston Durnez, *Zeg mij waar de bloemen zijn*, uitg. Davidsfonds Leuven 2003, blz.67-75.

Beiden getuigen ook dat ze hun commandant hebben zien sneuvelen. Allebei overleefden zij als bij wonder de slachting van Tervate zonder kwetsuren. Bepaalde bronnen vermelden, in overdreven heroïsche woorden, dat d'Oultremont in de bocht van Tervate met getrokken sabel ten strijde zou zijn getrokken. Dit is onjuist, aangezien de sabel gebroken was in Werchter. De werkelijkheid is dat hij een bezemstok gebruikte, zoals Jan Marijnissen ten andere getuigt (*Hij had een stok in de ene hand en in de andere een revolver*).

In zijn getuigenis noemt Medard Depuydt ook de naam van de luitenant naar wie ook Jan verwijst en die de leiding overnam van wat nog restte van het bataljon: Paternotte. Ook Luc De Vos (1946) heeft het in zijn boek *De Eerste Wereldoorlog* over majoor d'Oultremont:⁶ *De liberale regimentscommandant van de 1ste Grenadiers, de m'as-tu-vu kolonel Clément Lefébure, twijfelde publiekelijk aan de moed van de katholieke majoor Henri d'Oultremont. Daarop viel de in zijn eer gekrenkte majoor onophoudelijk aan, tot hijzelf en enkele honderden grenadiers van zijn 2de Bataljon sneuvelden. De politieke strijd liet zich dus ook voelen tot in het heetst van de echte strijd.*

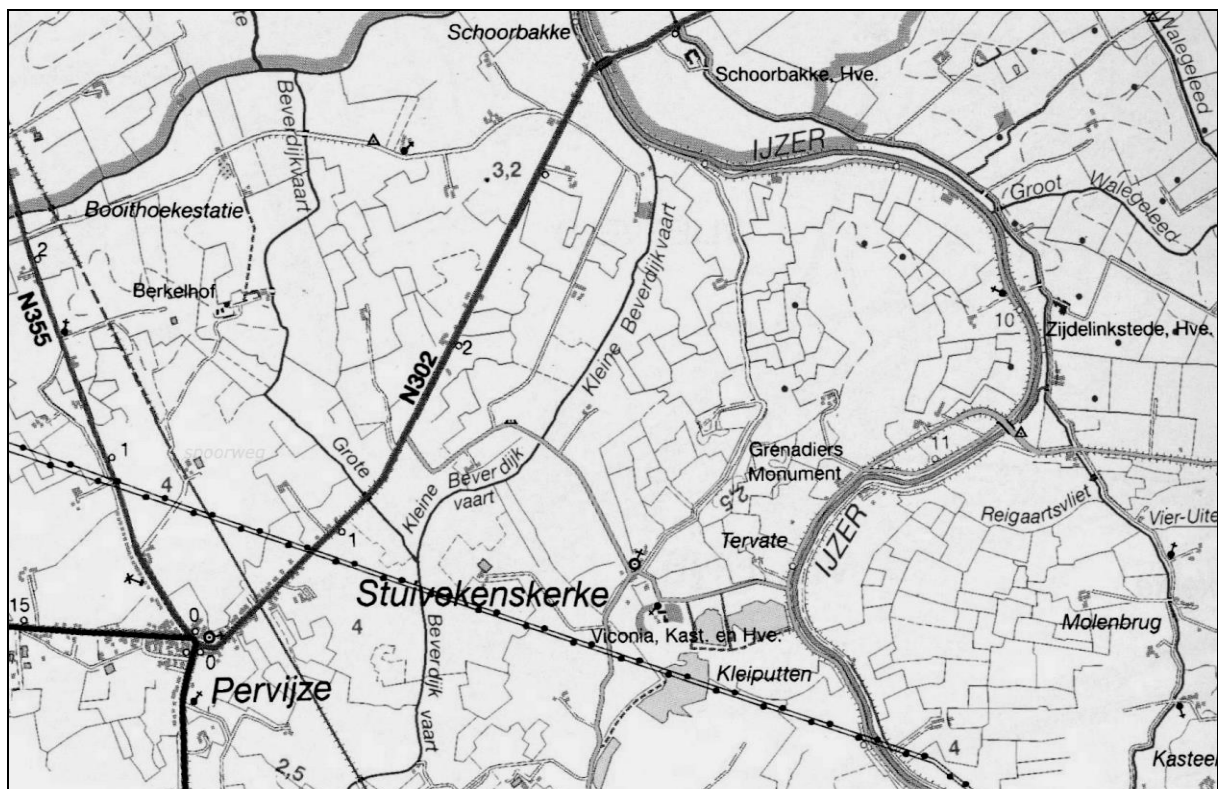
Deserteur?

Na de stormloop moest wat overbleef van het Belgisch leger zich in opperste verwarring terugtrekken tot achter de Grote Beverdijkvaart, later tot achter de spoorlijn Nieuwpoort-Diksmuide. Die aftocht in het open polderlandschap was verschrikkelijk, zo getuigt Jan:

Het was onze beurt om achteruit te gaan onder het moordend vuur van de vijand. Onze korporaal gaf dan ook het bevel "achteruit!" ... "Laten we vluchten" zei ik tot Cyrille. We sprongen recht en we zetten het op een lopen. Elk ogenblik dacht ik dat ik iets kouds door mijn lichaam zou voelen, dat het gedaan was voor altijd. Wij liepen door een hagel van kogels. Hoe ik daar geraakt ben, begrijp ik niet. Er waren verschillende kogels door mijn kleren gedrongen zonder mij te treffen. De steel van mijn schopje werd aan splinters geslagen. Ook Cyrille werd niet getroffen, hoewel een kogel het haar van zijn hoofd had geschrapt. Het was alsof we door een regen liepen zonder nat te

⁶ Luc De Vos, *De Eerste Wereldoorlog*, uitg. Davidsfonds Leuven, 2003, blz. 57.

worden... Op handen en voeten kropen we verder, tot we dicht bij een hooimijt geraakten. Een luitenant stond daar met opgeheven revolver om de vluchtelingen tegen te houden. Aan mij en Cyrille beval hij ook dat wij terug het vuur in moesten. Wij dachten dat die vent zot werd en keken hem verbaasd aan. “Blijf staan of ik schiet!”, riep hij ons toe. Ik had echter mijn geweer ook klaar en ik zou hem aan de bajonet geregen hebben als hij Cyrille getroffen zou hebben. Doch Cyrille draaide zich om en zei “Als u gaat luitenant, ga ik mee.” De luitenant zei niets en liet ons gaan.

De IJzervlakte aan de bocht van Tervate nu. De schuine (stippel)lijn naast de N355 is de oude spoorweg Nieuwpoort-Diksmuide. Rechts daarvan zien we de Grote Beverdijkvaart, die ook een tijdje als verdedigingslinie fungeerde.

Jan en Cyrille bereikten uiteindelijk ongedeerd de verhoogde spoorwegberm van de lijn Nieuwpoort-Diksmuide. Eten en drinken hadden ze al twee dagen moeten ontberen. In een verlaten hofstede vonden ze de avond van 23 oktober enkele ongemolken koeien. De verse melk lenigde enigszins hun honger en dorst. Toch moesten ze weer ten aanval. Ze geraakten evenwel niet ver en moesten zich opnieuw terugtrekken. Hoewel gendarmen hen trachtten tegen te houden en opnieuw het veld wilden insturen, trokken ze richting Veurne:

Wij besloten met ons vieren ook nog maar achteruit te gaan. Een gekwetste lag daar te kermen met een doorschoten been. Hij smeekte ons hem mee te nemen. Met ons vier geweren naast elkaar, legden we daar de gekwetste op en tilden we hem op onze schouders. Onderweg werden we tegengehouden door gendarmen, die zeiden dat we terug moesten gaan. Ze bedreigden ons zelfs. Maar wat gaven wij er nog om. Al had men ons op staande voet neergeschoten, wij zouden er niet om gekreund hebben.

In Veurne aten Jan en zijn makkers eerst een smakelijke biefstuk, waarna ze in een schuurtje een gat in de dag sliepen.

Cyrille

Samen met soldaten van andere regimenten, die ook waren wegge-
lopen van het front, werden Jan en zijn vrienden door gendarmen
gedwongen om terug richting front te gaan (Pervijze). Jan trachtte zijn
makkers te overtuigen om zich te verstoppen: *Ik had er geen zin in, ik
was de afgelopen dagen en nachten nog niet vergeten. Maar Cyrille
liet niet af, hij zaagde zo lang tot we ten slotte alle vier besloten om
terug onze compagnie te gaan zoeken.* Die vonden de deserteurs -
waren ze dat in feite niet? - terug aan de spoorwegberm in Pervijze.
*Wij logen tegen de luitenant dat we onze compagnie hadden verloren
en dat we erg lang hebben moeten zoeken om ze terug te vinden.*

In het donker van de nacht van 24 op 25 oktober waren de Duitsers
over het vlakke polderland opgerukt tot in de buurt van de spoorweg-
berm, waar ze de overgebleven grenadiers verrasten:

*Ik keek voor mij uit en zag op vijftig meter voor ons een dubbele rij
Duitsers op ons afkomen. Dat wordt een gevecht op leven en dood,
aan vluchten dacht ik niet, aan mezelf gevangen geven evenmin, het
was sterven of overwinnen. Plots springen twee Duitsers recht voor
mij op de ijzeren weg. Ik en Cyrille namen allebei onze man en
schoten hen achterover. Ze vielen levenloos neer. Wij herlaadden ons
geweer en schoten tot het zo gloeiend heet werd dat ik het niet meer
kon vasthouden. Ik schoot maar in het wilde rond. Gedurende al die
tijd had de luitenant niet opgehouden met ons aan te moedigen...
Overall zagen we Duitsers vluchten. Onze geestdrift was groot. Cyrille
zou ze maar al te graag achterna gezeten hebben om ze nog meer klop
te geven. Hij stond half boven de loopgracht uit zonder te denken aan*

het gevaar om getroffen te worden. “Jan! Jan!”, riep hij, “zie die Duitsers lopen, die haal ik neer.” Kalm legde hij zijn geweer aan en schoot. Een schot knalde, maar op hetzelfde ogenblik zie ik Cyrille zachtjes neerzinken. Ik spring op hem toe. “Cyrille, wat is er?” Geen woord. “Cyrille”, riep ik wanhopig uit, “ben je gekwetst?”

Ik nam hem in mijn armen. Ik bekeek zijn gezicht. Zijn ogen waren gesloten en een glimlach zweefde om zijn lippen. Ik riep hem bij zijn naam, maar niets baatte. Een druppel bloed sijpelde uit zijn neus. Dood, Cyrille, mijn beste kameraad, wat een verschrikkelijke slag...

Ik vond het mijn plicht mijn vriend te begraven. De makker die naast mij lag, deelde mijn gevoel. We kropen samen uit de loopgracht tot bij Cyrille. We namen onze gesneuvelde vriend op en legden hem in een obusput wat verderop. We prevelden een kort gebed, dat God zijn ziel genadig zou zijn. Met ons schopje bedekten we zijn lichaam met aarde. We namen twee stukjes hout en met een koord maakten we een kruisje. We zetten er vervolgens zijn naam op en plaatsten het op zijn laatste rustplaats. Vaarwel, dierbare vriend, tot in de eeuwigheid.

Links het graf van Cyrille Vanacker op de militaire begraafplaats van Westvleteren. Rechts het graf van Jan Marijnissen op de gemeentelijke begraafplaats van Wijnegem.

Dit alles gebeurde, volgens de gegevens van Jan, op 25 oktober 1914. Wie was die *beste kameraad*, waarvan Jan zegt dat hij *in Frankrijk geboren was uit Belgische ouders en dus erg Fransgezind was?*

Cyrille Vanacker werd op 25 januari 1893 geboren te Poperinge op de Wippenhoek (dicht bij de Franse grens). Hij was het derde kind van Theophile Vanacker (Poperinge 20.10.1858) en van Marie Duribreux (Boeschepe 29.3.1858). Enkel zijn moeder had dus de Franse nationaliteit. In 1897 verhuisde het gezin naar het Frans-Vlaamse Godewaersvelde. Als Belgische onderdaan werd onze soldaat-milicien Cyrille in september 1913 net als Jan Marijnissen ingedeeld bij het 1ste Regiment Grenadiers. Op het ogenblik van de Slag aan de IJzer waren ze dus al meer dan een jaar bevriend.

Naam en voornamen: <i>Vanacker Cyril.</i>		(De verkortingen vermijden)
Graad en Stand: <i>Soldaat. Milicien voor 1913.</i>		
Plaats en datum van geboorte: <i>te Poperinghe 25-1-1893.</i>		
Nationaliteit: <i>Belg</i>		
Juist adres (1) <i>des Ouders</i>	Gemeente (gehucht) Straat en nummer <i>Godewaersvelde (Franse Noord)</i>	
Burgerlijke stand:	Ongehuwd, getrouwd , aantal kinderen: wed. van of gescheiden met het aantal kinderen in laste.	
Naam en voornamen. Ouderdom en beroep. <i>des vader.</i>	de echtgenote, de weduwe, van den erigenaam in rechte, opgaande of dalende lijn: (2) <i>Vanacker Theophile, metsen, oud 62 jaren.</i>	
Dienststaten tussen 1 ^{er} Augustus 1914 en 11 November 1918 (3)	Bekomen graden; overplaatsingen, in de volgorde der datums. Eenlieden waartoe de gemobiliseerde behoort heeft. Dienen vermeld: het tijdperk van gevangenschap of interneering, de datums waarop hij met verlof zonder soldij werd geplaatst of tot reforme voorgesteld en opnieuw in de getalsterkte werd opgenomen. De buiten Belgisch grondgebied bezette kantonementen opgeven. <i>Binnenweggaan 15 sept. 1913 bij 1st Grenadiers I B^{de} 3e Co, waarna hij sneuvelde te Perwez 30-10-1914.</i>	

De aanvraag van vader Théophile Vanacker voor steun van het Strijdersfonds werd, in het Nederlands, opgemaakt op 9 november 1920.

Op 20 maart 1918 sneuvelde ook de oudere broer van Cyrille, Henri Vanacker (Poperinge 6 september 1885). Beide broers rusten vandaag dicht bij elkaar op de militaire begraafplaats van Westvleteren. De gegevens op hun soldatengraf zijn in het Frans. De aanvraag voor het Strijdersfonds (dat na de oorlog de rechten van de soldaten of van hun nabestaanden bepaalde) werd evenwel in het Nederlands opgemaakt. Uit dat document blijkt ook dat de familie lid was van de Vlaamse Oudstrijdersbond van Watou.

De gebroeders Vanacker worden ook gememoreerd op het oorlogsgedenkteken van Godewaersvelde. Hun naam staat er gebeiteld tussen die van de gesneuvelde Franse soldaten van het dorp.

Eindelijk rust

Op 26 oktober vocht Jan Marijnissen in Pervijze aan de spoorweg nog altijd in de frontlinie, onder een aanhoudende regen van projectielen. De Fransen waren ondertussen te hulp gekomen.

Mensen waren we niet meer, we waren wilden. Het was de twaalfde dag dat we in deze hel zaten. Ongeschoren, ongewassen, zonder eten of drinken. We waren uitgemergeld en leken op schipbreukelingen. We konden niet weerstaan aan de vermoeidheid. Als dit nog langer zou duren, moesten we bezwijken.

Toen de grenadiers eindelijk werden afgelost, mochten ze uitrusten in Fortem, een gehucht van Alveringem.

De luitenant ging eens rond en telde de mannen. Een traan blonk in zijn ogen. Met een pijnlijke zucht zei hij: "Tweeëntwintig man", terwijl onze compagnie voor de slag tweehonderd man telde.

Pervijze, monument ter herinnering aan de Slag aan de IJzer.

Ondertussen had de legerleiding op 25 oktober 1914 beslist om de sluizen in Nieuwpoort bij hoogtij te openen. Het water stroomde het vlakke land binnen, waardoor het gebied tussen de IJzer en de spoorwegberm Nieuwpoort-Diksmuide één grote watervlakte werd. Daardoor moesten de Duitsers zich terugtrekken.

Op 31 oktober werd de Slag aan de IJzer beëindigd. Er werden zo'n 14.000 manschappen uitgeschakeld: doden, vermisten, gewonden en zieken.

Kolonel Lefébure

Op 3 november 1914, net na de Slag aan de IJzer, werd nog één aanval opgezet om de Duitsers terug over de IJzer te drijven. Kolonel Lefébure zette daarbij 260 grenadiers in. Het werd een stormloop op de hoeve De Toren. Toen de aftocht werd geblazen, kwamen slechts 59 manschappen ongedeerd terug.

Eén van de gesneuvelden was Pierre Pirenne, broer van de bekende historicus Jacques (1891-1971).⁷ De aanval was onverantwoord en toonde aan hoe lichtvaardig officieren soms met mensenlevens om sprongen. Het was namelijk de bedoeling dat de aanval zou worden ondersteund door de artillerie. Maar door onvoorziene omstandigheden kon die artillerie niet aan de operatie deelnemen. Daarop weigerde de Franse commandant zijn manschappen in te zetten. De aanval maakte volgens hem geen schijn van kans en zou nodeloos veel levens eisen. Maar kolonel Lefébure eiste dat de stormloop toch doorging. Jacques Pirenne schrijft in zijn mémoires:

Men is verbaasd over het weinige respect dat officieren over het algemeen voor het leven van hun soldaten tonen. De mannen die, zoals mijn broer, sneuvelden in deze operatie, werden tevergeefs ingezet.

Wie was kolonel Clément Lefébure, die volgens Luc De Vos een *m'as-tu-vu* was, die openlijk twijfelde aan de moed van Graaf Henri d'Oultremont, en die volgens professor Pirenne zijn mannen zonder enig respect de dood injoeg? Het minste dat men kan zeggen is dat hij een controversieel figuur was binnen het leger. Zoals we reeds zagen, beschuldigde hij majoor Boset van vaandelvlucht en eiste hij diens ontslag. In volle oorlogstijd lokte hij daarover een polemiek uit met de hogere legerleiding. Deze apprecieerde dat geenszins en volgde Lefébure niet.

De vraag kan worden gesteld of het grote aantal slachtoffers bij de grenadiers te wijten was aan de onenigheid tussen beide officieren. Sneuvelde majoor d'Oultremont, die dicht bij zijn manschappen stond, omwille van hun persoonlijke meningsverschillen? Feit is dat kolonel Lefébure in april 1916 werd aangesteld als militair attaché bij de

⁷ Siegfried De Baeke, *Het drama van de Dodengang*, uitg. De Klaproos Brugge, 2008, blz. 27.

Belgische Ambassade in de Zwitserse hoofdstad Bern. Wou de hogere legerleiding daarmee misschien een bestendige lastpost verwijderen?

Verdere operaties

Het verslag van Jan Marijnissen eindigt met de stabilisatie van het front achter de overstroomde IJzervlakte. De geschriften over zijn verdere oorlogservaringen zijn verloren gegaan. In haar nawoord geeft Hilde Marijnissen een overzicht van de verdere operaties van het regiment van haar grootvader. De grenadiers leverden onder meer slag in Steenstrate, waar ze moesten weerstaan aan de eerste gasaanval, ze bezetten de loopgraven tussen Diksmuide en Driegrachten, en in 1918 losten ze de Fransen af bij Nieuwpoort en later de Engelsen bij Ieper. Vanuit deze laatste plaats namen ze deel aan het grote bevrijdings-offensief. In al die acties zag Jan Marijnissen nog vele makkers sneuvelen. Dat hijzelf er zonder kwetsuren vanaf kwam, mag een wonder heten. Hij heeft inderdaad *in een regen gelopen zonder nat te worden*. Uit zijn dienstenstaat blijkt wel dat hij tweemaal wegens ziekte werd opgenomen in het hospitaal: van 12 april tot 28 juni 1915 in Saint-Malo, en van 3 juni tot 24 september 1916 in Calais.⁸

Met de wapenstilstand van 11 november 1918 was de oorlog wel gedaan, maar dat betekende niet dat Jan naar huis kon. Hij zwaaide pas af op 31 januari 1919. Hij was 64,5 maanden soldaat geweest. Zoals te lezen is op zijn gedachtenisprentje werd hij meermaals onderscheiden.

Zoë Laleman

Langemark, het geboortedorp van Zoé Laleman, had in de maand oktober 1914 zwaar te lijden van het oprukkende oorlogsgeweld. Zo werden in het naburige Staden niet minder dan dertig burgers uit de gemeente gefusilleerd. Deze gebeurtenis staat in de streek bekend als *Schuwe Maandag*. Enkele dagen later vond de verschrikkelijke Slag bij Langemark plaats. Daarbij sneuvelde op 23 oktober onder meer Peter, de 19-jarige zoon van de kunstenares Käthe Kollwitz (1867-1945). Ze zou later te zijner herinnering het treurende echtpaar

⁸ Dossier Jan Marijnissen, ondersectie Notariaatsarchieven van het Kwartier Koningin Elisabeth in Evere.

beeldhouwen dat vandaag te zien is op de Duitse begraafplaats in het Praetbos te Vladslo.

Dat een groot deel van de bevolking van Langemark en Staden op de vlucht was geslagen, is natuurlijk niet te verwonderen. En toen eind oktober het front zich had gestabiliseerd, konden de meeste families onmogelijk naar hun dorp terugkeren. Velen belandden in Frankrijk. Dit moet ook het geval zijn geweest met de familie Laleman-Vansteenkiste. Waar Zoë (*als jonge vrouw zittend op de foto hiernaast*) is terechtgekomen, hebben we niet kunnen achterhalen. In het archief van de familie Marijnissen bevindt zich wel een postkaart, gericht aan Zoë Laleman en met als adres: Rue Langebanck, Bailleul (Belle). De

Cercle d'Histoire et d'Archéologie van dit stadje in Frans-Vlaanderen kon evenwel geen nadere inlichtingen verstrekken. De vluchtelingen werden immers niet geregistreerd.⁹

De kennismaking tussen Jan en Zoë verliep via Oscar Laleman (1889-?), broer van Zoë, met wie Jan bevriend was geraakt. Wanneer Oscar verlof kreeg, bezocht hij zijn gevluchte familie in Frankrijk. Daarbij heeft hij Jan eens meegenomen, en van het ene is het ander gekomen. In een *Brief aan mijn Zoëtje* (en niet zoetje) van 17 oktober 1918, die Hilde Marijnissen als addendum bij haar publicatie heeft opgenomen, spreekt Jan over zijn *vriend Oscar*.¹⁰ Oscar was ook getuige op het huwelijk van Jan en Zoë in Staden op 21 januari 1921, al moest hij ervoor uit het Franse Vaudreuil komen, in de buurt van Rouen.

Dat Jan Marijnissen zeker literaire gaven bezat, moge blijken uit het gedicht dat hij voor zijn muze Zoë schreef. Het is ongedateerd, maar uit de context kunnen we opmaken dat het tijdens de oorlog ontstond.

⁹ Informatie verkregen op 26 november 2014.

¹⁰ Deze brief werd in 'hertaalde' vorm gepubliceerd in jaargang 2003 nr. 2 van ons tijdschrift.

Het is wel religieus geïnspireerd en niettegenstaande alle leed dat hij reeds had doorstaan, geeft Jan blijk van een groot optimisme.

Lieve Zoë,

*Ziedaar Pasen is nogmaals voorbij
Dit schone heerlijke feestgetij
Geloof me dat er op zulke dagen
Allerlei gedachten voor mijn geest opdagen
Ik zie ons weer naar ons dorpskerkje gaan
Gelukkig gelijk we waren in ons bestaan
Helaas, 't is nu geen kerkje meer, doch een oude schuur
In stuk geschoten, gedeeltelijk vernield door 't vuur
Toch gaan we met veel moed ter misse
En niemand zou het kunnen gisse
Dat de oorlog ons al zo lang plaagt
Die ons zo wreed van onze streek heeft verjaagd
Met moed gaan we de toekomst in
En hopen in 't kort te zien een ander begin
Van Vrede en vrij leven
Weldra zal den heer ons dit geven
Au revoir ma petite amie
De Jean qui pense à sa petite Cherie.*

Het echtpaar Jan en Zoë op latere leeftijd

Epiloog

Oorlogen drijven families uiteen, maar ze brengen soms ook mensen bij elkaar. De Kempenzoon Jan Marijnissen en de West-Vlaamse Zoë Laleman zijn van dit laatste een voorbeeld. Anderen deden het hen na. Zo ook soldaat Hubert Luyckx (°2 augustus 1891) uit het Limburgse Lummen. Hij leerde achter het front de landbouwersdochter Rachel Rooryck (°7 maart 1896) kennen, uit Steenkerke nabij Veurne. Zij huwden op 1 september 1920. Hubert en Rachel zijn de grootouders van de bekende Wijnegemse familie Luyckx. Het echtpaar heeft tussen 1959 en 1970 bij zoon Omer in de Lange Kruisweg gewoond.¹¹

Dit artikel is mede tot stand gekomen door de vlotte samenwerking met de familie Marijnissen. In het bijzonder gaat onze dank uit naar mevrouw J. Marijnissen-Cré (Joske), schoondochter van Jan, en naar zijn kleinkinderen Kris en Hilde.

Het boek *1914, wat zou de toekomst ons nog brengen?... Dagboek van een vuurkruiser*, kan aangekocht worden via het internet. Na het intikken van ‘vuurkruiser Jan Marijnissen’ komt men op de website.

¹¹ Met dank aan Herman Luyckx.

EEN NIEUW LICHT OP DE VLEMINCKTOREN

Leo Spaepen

Valt er, na de publicatie van *Het leven en de tijd van Jan Vleminck* door Raymond Correns, Hugo Rau en Marc Van de Cruys, nog iets toe te voegen aan deze ‘Vleminckbijbel’, zoals hij door sommigen al wordt genoemd? Is alles over die zestiende-eeuwse dichter-zakenman en zijn toren nog niet gezegd? Welnee, want de Vleminckstudie is een *never ending story*. Ze dijt altijd verder uit en is nooit af. Zo behandelden de auteurs wel uitvoerig de voorgeschiedenis van hof Ter Borch, maar over wat er ná 1530 met het kasteel en zijn neerhof gebeurde, was maar weinig bekend en werd dan ook niet geschreven. Het boek beperkt zich voor die latere eeuwen vrijwel tot een opsomming van de achtereenvolgende eigenaars.¹

Uitgerekend twee weken na de voorstelling van vermelde publicatie ontvingen we, op 20 november 2014, een mailtje van een oud-Wijnegenaar en lid van onze kring, dat onze aandacht vestigde op een tekening van de Vlemincktoren in een achttiende-eeuws schetsboek van Hendrik Frans De Cort, gevonden op het internet en berustend in het Prentenkabinet van het Plantin-Moretusmuseum.² Nu blijkt deze onafgewerkte potloodschets een tot nog toe ontbrekende schakel te zijn die een nieuw licht werpt op de bouwgeschiedenis van de toren.

Hendrik Frans De Cort (1742-1810) werd in Antwerpen geboren, waar hij les volgde bij Hendrik Antonissen en Willem Herreyns. Zijn teken-talent werd in 1774 opgemerkt door Maximilaan van Oostenrijk, die hem tijdens zijn verblijf in de Nederlanden in dienst nam. Na 1776 ging De Cort in Parijs werken. Hij werd opgenomen in de *Académie royale de peinture et de sculpture*. In 1782 keerde hij naar Antwerpen

¹ Zie R. Correns, H. Rau en M. Van de Cruys, *Het leven en de tijd van Jan Vleminck*, Wijnegem, 2014, hoofdstukken 12 en 22.

² Op <http://en.calameo.com/books/000308048ef3f0a7452f0> enkel te bekijken, niet te downloaden.

terug, waar hij les gaf aan de Academie en met enkele vakgenoten een ‘Konstgenootschap’ oprichtte. Na de Brabantse Omwenteling (1789) verliet hij zijn geboortestad voorgoed en vestigde hij zich in Londen. Tot aan zijn dood in 1810 zou hij in Engeland en Wales naam maken als schilder en tekenaar van landschappen, kastelen en landhuizen, parken en ruïnes. Hij werkte vooral in opdracht van rijke en adellijke families.³

Hendrik F. De Cort, Dorpstafereel bij een rivier (de Schelde?), ongedateerd schilderij (olie op paneel, 46x61 cm), Walters Art Museum, Baltimore USA.

Zijn tekening van de Vlemincktoren (blz. 34) is niet exact gedateerd. De inventaris van het Prentenkabinet situeert het schetsboek in de periode 1770-1810. In die jaren kan De Cort, blijkens zijn biografie, alleen vóór 1776 of tussen 1882 en 1889 in Wijnegem zijn geweest. Op een andere tekening in het boek menen we een, weliswaar slechts vaag leesbaar, jaartal 1784 te kunnen onderscheiden. Dat zou er wel eens dichtbij kunnen zijn, aangezien de noordelijke vleugel van de Vlemincktoren op De Cort's tekening al is ingekort, wat blijkens de Ferrariskaart (zie verder) rond 1775 wellicht nog niet het geval was.

De vondst van deze tekening uit de jaren 1780 vormde een voor de hand liggende aanleiding om de bouwgeschiedenis van de Vleminck-

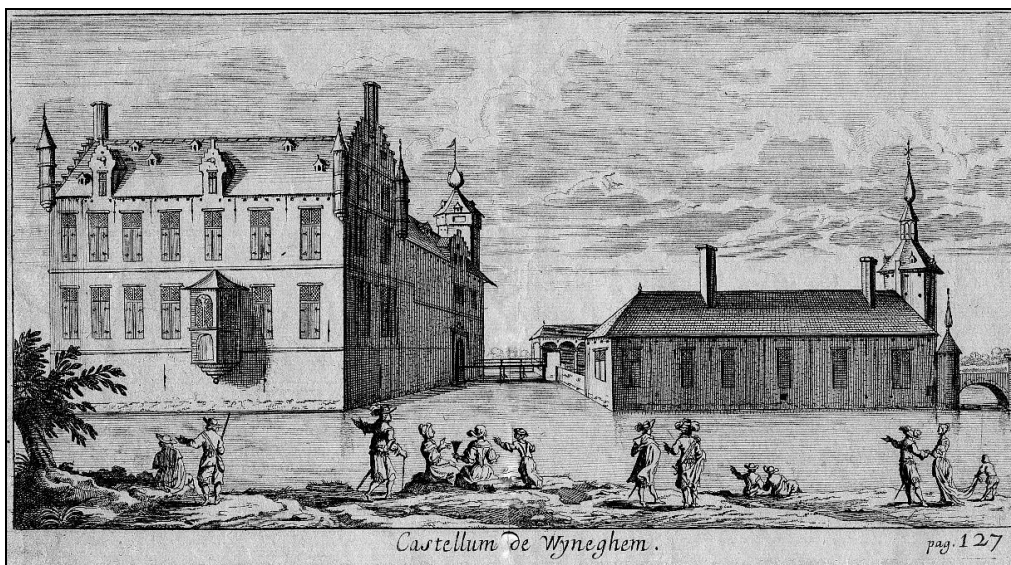
³ http://en.wikipedia.org/wiki/Hendrik_Frans_de_Cort. De kunstenaar was en is bij ons minder bekend dan in Engeland, wat duidelijk blijkt uit het feit dat er in het Nederlands maar bitter weinig over hem te vinden is.

toren eens wat grondiger uit te pluizen. Dat onderzoek leidde tot nog andere, al even verrassende bevindingen. Als we al **het beschikbare beeld- en kaartmateriaal chronologisch schikken** en toetsen aan de toestand ter plaatse, wordt veel duidelijk.

Volgens al langer bekende bronnen was het Jan Vleminck de Oudere die in de periode 1525-1530 een oude hoeve liet verbouwen tot het hof van plaisantie *Ter Borch*, dat bestond uit een waterkasteel en een voorgebouw. De nog bestaande resten tonen aan dat het opgetrokken was in de zgn. *traditionele zand- en baksteenstijl* van die tijd. De term *renaissance* wordt voor onze streken niet zoveel gebruikt, omdat die uit Italië afkomstige stijl bij ons doorgaans vermengd bleef met laatgotische elementen. Zo ook in de Vlemincktoren ... dacht men.

1663: Driehoekige papieren vlaggetjes werden vanaf dat jaar verkocht aan de bedevaarders naar de Mariakapel aan de Molenberg met zijn ‘miraculeus’ beeldje. Op het vlaggetje is een rudimentaire voorstelling te zien van het kasteel met zijn *twee* torens.

1678: De bekende gravure van het volledige kasteelcomplex, getekend door een zekere Franz Ertinger, verscheen in *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*⁴ van de Broechemse baron Jacques Le Roy.

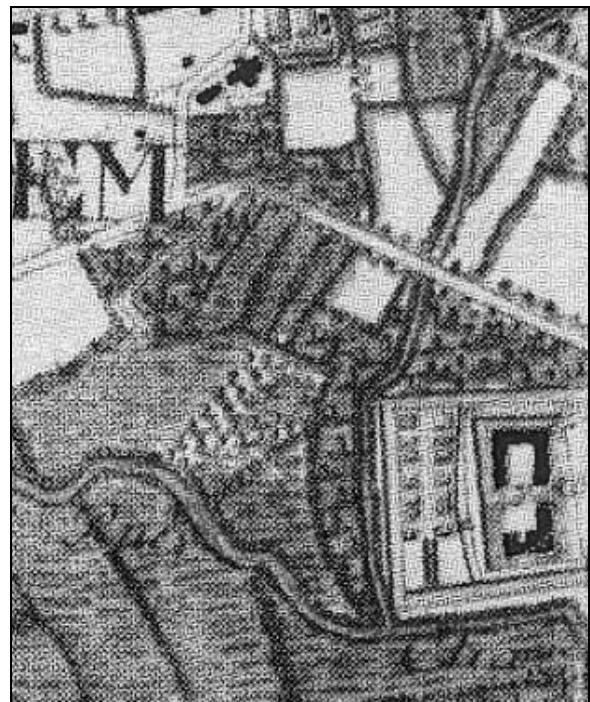
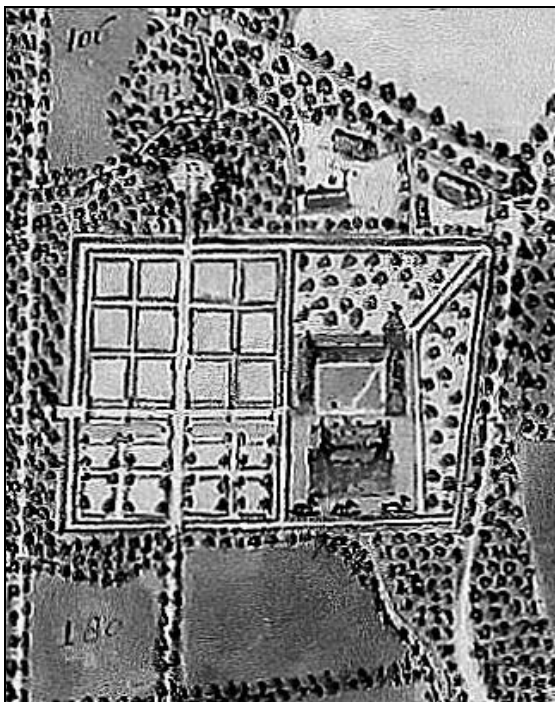
Gravure uit de Notitia Marchionatus van Jacques Le Roy, 1678.

Zowel kasteel als neerhof zijn volledig door water omringd. De lange oostelijke gevel van het poortgebouw heeft zes rechthoekige ramen

⁴ Notities over het Markgraafschap (Antwerpen) van het Heilig Roomse Rijk.

van ongelijke breedte en een toren, die maar half zichtbaar is en die ook te slank getekend lijkt. Hij is bekroond met een lantaarntje en een peervormige spits. Het eigenlijke kasteel, dat men vanuit de koer betreedt via een kleine brug, vertoont een trapgeveltje aan de gesloten noordzijde, een grote toren op de noordwestelijke hoek, twee kleinere hoektorentjes en een erkerraam aan de oostzijde. Het kasteel lijkt een beetje te groot getekend in verhouding tot het voorgebouw.

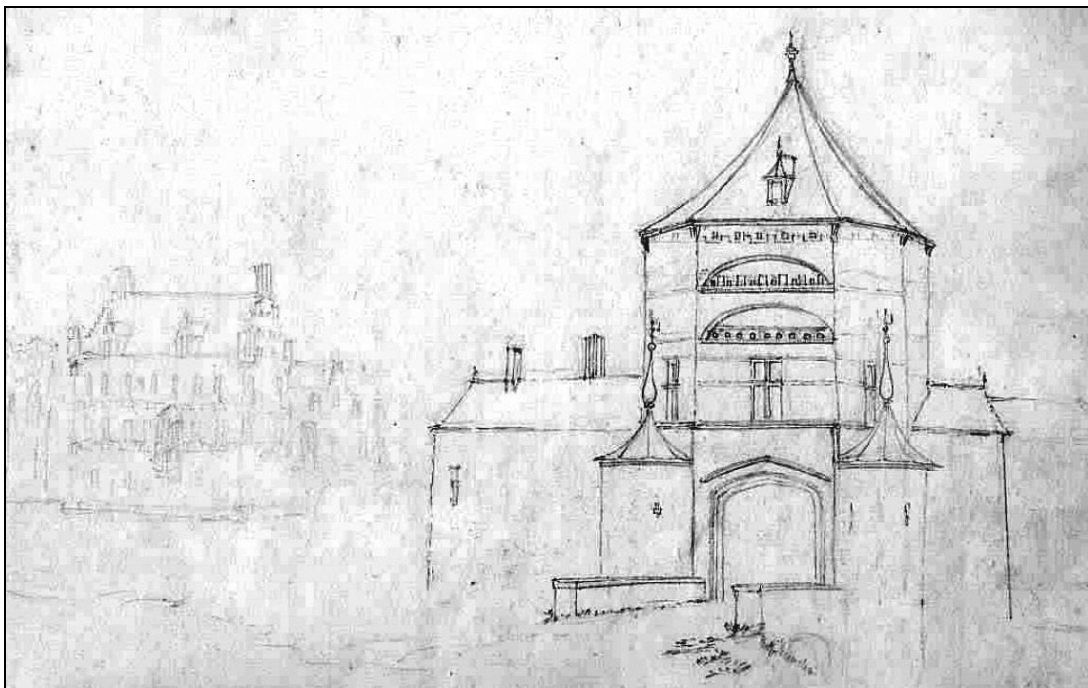
1742: Figuratieve kaart *Casteel ende graefschap van Wijneghem* door Peter Stijnen, landmeter uit Schilde. Op deze gedetailleerde en mooi ingekleurde kaart zien we dat Ter Borch niet alleen helemaal in het water staat, maar verderop ook nog door een tweede, min of meer rechthoekige watergracht is omgeven. Ten westen van het kasteel zien we een geometrische tuin, die bestaat uit twintig vierkante percelen en in het noorden uitloopt in een ronde open plek in het groen, buiten de buitenste grachtenwal. De noordwestelijke toren van het kasteel is blijkbaar verdwenen. Van de duiventoren lijkt de spits te ontbreken, maar heel duidelijk is dat niet te zien. De noordelijke vleugel van het u-vormige neerhof is nog volledig intact. Aan dezelfde noordzijde zijn buiten de watergracht een viertal gebouwtjes te zien: woonhuis met waterput, schuur en stallen van de oude kasteelboerderij.

Details uit de kaarten Stijnen (1742, links) en Ferraris (1777, rechts). Tussen de beide afbeeldingen van het kasteelgoed zien we enkele opvallende verschillen.

1770: Kopie van de gravure van Franz Ertinger (zie 1678), ingekleurd en bovendien voorzien van het wapen van de graaf de Haudion, de toenmalige eigenaar. Ze verscheen in *Vermaekelykheden van Brabant* door een zekere de Cantillon. Deze oude afbeelding, met twee torens, beantwoordde in 1770 haast zeker niet meer aan de realiteit van toen.

1777: Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, onder leiding van graaf de Ferraris opgenomen tussen 1771 en 1777. Niettegenstaande de grotere schaal van deze kaart laat ze toch enkele details zien (afb. op vorige bladzijde). De boerderij die op de kaart Stijnen buiten de grachten lag, is blijkbaar afgebroken. Waarschijnlijk vonden de bewoners een nieuw onderdak in het poortgebouw. Het is niet uitgesloten dat deze ingreep al deel uitmaakte van een groter plan van (her)aanleg, dat niet lang daarna zou worden gerealiseerd door Jan Baptist Don Roy, procureur bij de Souvereine Raad van Brabant, die het domein in 1758 had gekocht (zie hierna kaart 1808). Het u-vormige neerhof is ook op de Ferrariskaart nog intact. Van het kasteel zelf lijkt niet alleen de noordwestelijke hoektoren te zijn verdwenen, maar ook de beide aanpalende vleugels.

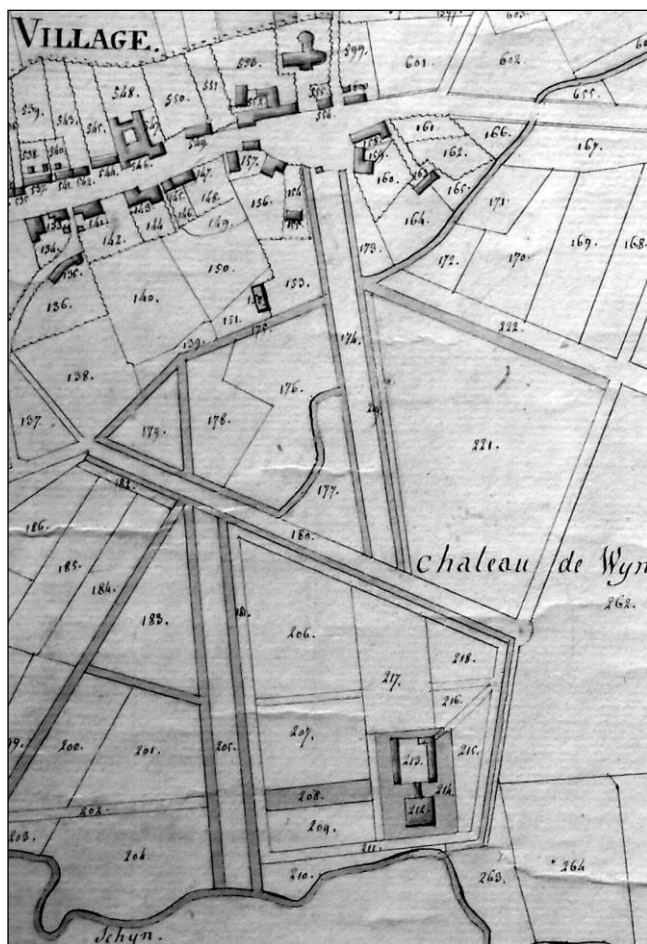

Schets De Cort, rond 1785 (Prentenkabinet van het Plantin-Moretuseum).

1782-‘89: De pas ontdekte tekening uit het schetsboek van Hendrik De Cort (afb. hierboven). De verticale lijn uiterst rechts toont dat het poortgebouw met de toren hier al is gescheiden van het koetsgebouw

aan de andere kant van de binnenplaats. Die afbraak van het grootste deel van de noordelijke vleugel moet gebeurd zijn tussen het midden van de jaren 1770 (de Ferrariskaart) en 1789 (Hendrik De Cort wijkt uit naar Engeland). Verrassend is vooral dat de toren op deze tekening geen spitsboogramen heeft in de gotische stijl, maar wel de kennelijk oorspronkelijke rechthoekige renaissanceramen met kruiskozijn, zoals in de muren op de gravure van 1678. Op het puntdak staat alleen een kleine spits, geen lantaarntje (belvédère) met peervormige bekroning zoals op de gravure. In de torenwand boven de ingang zijn drie rijen duivengaten boven elkaar aangebracht, de onderste twee onder opvallende bogen. Op de achtergrond, links van de toren, zien we de zeer vage contouren van het eigenlijke kasteel, zonder toren.

1808: Perceelskaart Delaet uit de Franse periode (afb. hieronder). Het kasteleilandje is op deze kaart heel wat kleiner dan op de gravure van

1678. Of de noordelijke en de westelijke gevel van het kasteel nog meer zijn dan een muurtje, is moeilijk uit te maken.

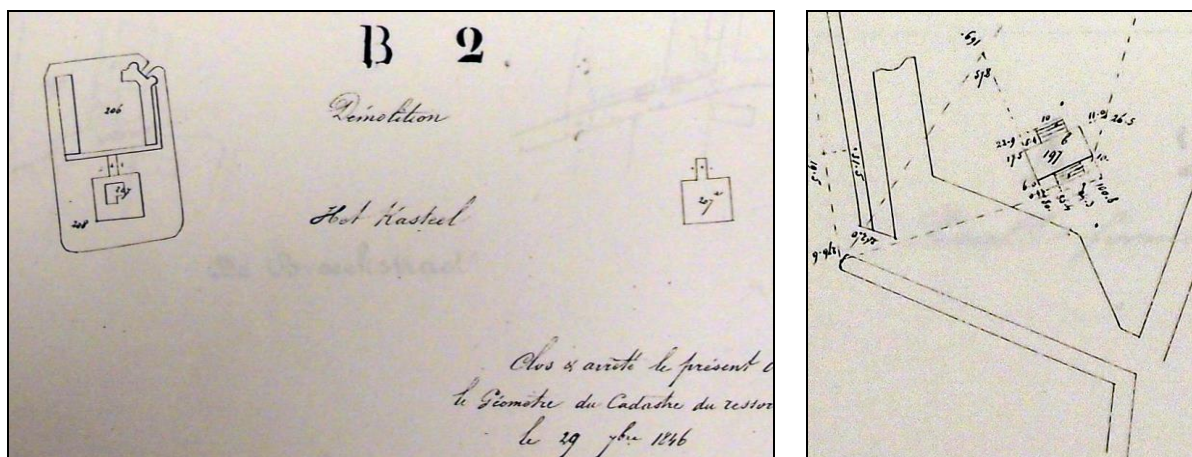
Van de middenvleugel van het poortgebouw rest alleen een aanhangsel van de duiventoren, die nu vermoedelijk dienst doet als hovenierswoning. Een oorspronkelijke binnenmuur, die aan de hoeken niet met zandsteen is verstevigd en waarop de oude plafondlijn heden ten dage nog altijd te zien is, vormt sindsdien de westelijke kop van het gebouw, dat dus rond 1780 zijn huidige volume heeft gekregen.

De amputatie van een deel van de centrale vleugel maakte het, samen met de afbraak van de boerderij, mogelijk een zichtas te creëren vanuit het kasteel naar de kerk en vice versa. Zo werden kerk en kasteel, de twee zetels van macht tijdens het ancien régime, door

een lange dreef niet alleen visueel, maar ook symbolisch met elkaar verbonden.⁵ De uitgesproken drang naar perspectief, symmetrie en meetkundige orde is ook typisch voor de achttiende-eeuwse Franse invloed in de aanleg van tuinen en parken. De loop van de Zwanebeek werd in die zin verlegd en grotendeels recht gemaakt. De buitenste gracht rond het kasteel werd eveneens verlegd. Het tuintje naast het kasteel is op de kaart niet meer te zien, op een langwerpige waterpartij na. Ook deze ingrepen in de parkaanleg zijn vermoedelijk gerealiseerd door de familie Don Roy in de periode 1775-1789, dus nog vóór het uitbreken van de Franse Revolutie. De jaren na 1789 waren trouwens voor de kerk en de adel een onzalige tijd van belasting en vervolging; uitpakken met visuele tekenen van macht was toen absoluut *not done*.

1841: Atlas der Buurtwegen van Wijnegem. De toestand van 1808 wordt hierin bevestigd. Dat was ook al het geval met de kaart De Kempenaer uit 1830, maar deze laatste kaart is niet erg betrouwbaar, want er is duidelijk nadien aan geprutst en bijgetekend.

1846: Kadasterschets: *Nouvelle construction et division. Het kasteel: démolition.* Afbraak van het kasteel en bouw van de nieuwe villa.

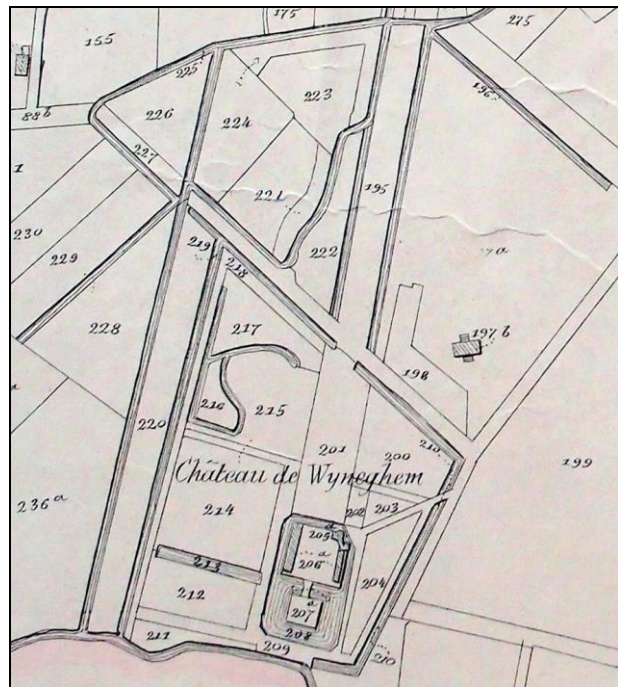
Kadasterschets 1846: afbraak van het kasteel links, de nieuwe villa rechts.

In tegenstelling tot wat tot nog toe werd aangenomen, was het dus niet Constant Joostens die in 1856 het kasteel liet afbreken en die (met de stenen ervan) de parkvilla liet bouwen. Blijkens het kadaster gebeurde dat tien jaar eerder en was dus zijn moeder de dader. Catharina Stuyck (1772-1855), weduwe van Mathias Joostens (1767-1830), had het

⁵ Zichtassen kasteel-kerk treffen we op tal van plaatsen aan, bv. in Westmalle en in Deurne (Sterckxhof). Ook de dreef van kasteel Kijkuit is naar de kerk gericht.

fortuin van haar man geërfd, de schatrijke, uit Zoersel afkomstige handelaar die ook bekend is van Consciences roman *Eene 0 [nul] te veel*. Nadat ze het bedrijf van haar man, die o.a. vijf schepen bezat, nog even had voortgezet, had Catharina met de opbrengst van de liquidatie in 1834 het kasteeldomein van Wijnegem gekocht van de familie Roelants-Don Roy. Het goed besloeg toen 158 bunder of ongeveer 200 ha.⁶ Dat ze het kasteel liet afbreken, mag niet verwonderen. Het gebouw, toen al ruim driehonderd jaar oud, was ongetwijfeld bouwvallig en niet meer aangepast aan het comfort van die tijd.

1861: Kadasterkaart van Wijnegem door Philip Christiaan Popp.⁷ Het netwerk van paden en grachten in het park is nog altijd hetzelfde als in de Franse tijd. Op perceel 197b is de nieuwe villa getekend.

Detail van de Popp-kaart, 1861

Intussen had de oudste nog levende zoon van Mathias en Catharina, nl. Constant Joostens (1804-1870), zijn in 1855 overleden moeder als eigenaar van het domein opgevolgd. Deze bankier, schepen van Antwerpen sinds 1858 en senator van 1858 tot 1863, was in 1827

⁶ Gegevens van notaris H. Aerts uit Wijnegem, vermeld in G. Springael, *Eenige historische herinneringen over Wijnegem en omstreken*, Antwerpen, 1897, blz. 89. Ook de traditionele opvatting dat het kasteel pas tien jaar later zou zijn afgebroken door Constant Joostens, was op Springael (blz. 90) gebaseerd.

⁷ Voor de datering: zie K. Evers, *Wijnegemse topografie en geografie volgens de kadasterkaart van P.C. Popp (1861)*, in: tijdschrift HK Jan Vleminck, 2014/3.

gehuwd met Catharina Elsen (1803-1885), die zelf ook afkomstig was uit een steenrijke familie. Van het kasteel is op de Popp-kaart alleen nog het eilandje te zien waarop het stond. Of er van het gebouw zelf nog iets overbleef, is niet duidelijk. Sommigen denken dat ook de houten molen, die meer naar het oosten op het domein stond en die op 16 januari 1861 afbrandde, nog heropgebouwd werd met stenen van het kasteel, maar zeker is dat niet.

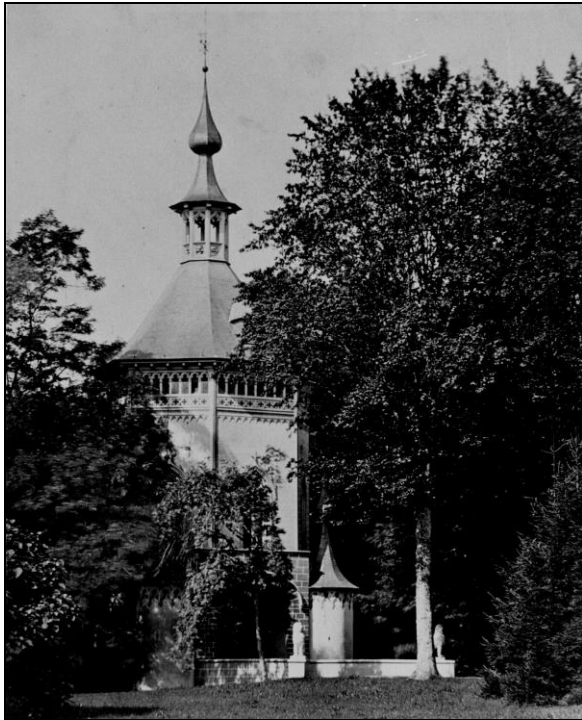
1867: Enkele zwart-witfoto's die Florent Joostens (1835-1888), zoon van Constant Joostens en Catharina Elsen, maakte van het park, de villa en de Vlemincktoeren. Op de beelden van deze rentenier en pionier van de Belgische fotografie zien we dat het centrale gedeelte van het kasteeldomein omgevormd is tot een Engelse landschapstuin. Na de revolutionaire periode was de adoratie voor de Franse cultuur bij de bezittende klasse voorlopig flink bekoeld; de mode van de romantische tuinen kwam dan ook vooral uit Engeland overgewaaid.

Omvorming van het park tot een Engelse landschapstuin in de jaren 1860: twee foto's van Florent Joostens (1867), bewaard in het Antwerpse Fotomuseum. De hoge boom uiterst links op de linkerfoto is de legendarische eeuwenoude linde.

Door deze grondige heraanleg, die werd uitgevoerd na 1861 (op de Popp-kaart is er nog niets van te zien) kreeg het park min of meer zijn huidige vorm. De meeste rechte lanen en grachten zijn verdwenen, en in de plaats zien we een romantische vijver met een eiland, een schiereiland en een stenen brug aan de kasseiweg naar de Vlemincktoeren. Rondom lopen licht kronkelende wandelpaden. Achter de brug biedt een nog niet beboste grasvlakte naar het oosten uitzicht op de na de brand in 1861 heropgebouwde molen.

De verbouwing van de toren tot een neogotische *folly* was toen al enkele jaren voltooid; we hebben er al een (slechte) foto van uit 1857. Van de ruïne van het kasteel liet Florent Joostens ons geen foto's na, van het poortgebouw links en rechts van de toren evenmin. De toren zelf, duidelijk nog nieuw, is wel te zien.

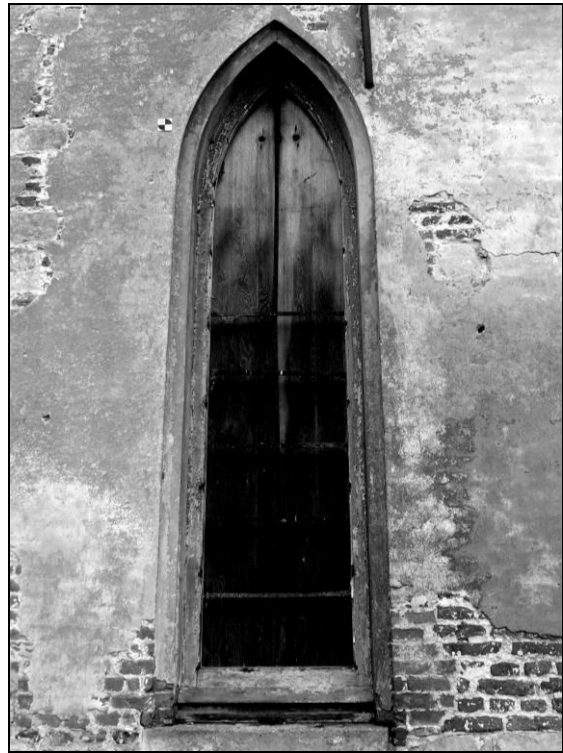
Nog twee foto's van Florent Joostens uit 1867. In vergelijking met de tekening van De Cort uit 1782-'89 vallen op: de neogotische ramen, de gerestaureerde torenspits, de nep-duivengaten en de bepleistering met geschilderde voegen.

De lantaarntoren met zijn peervormige spits is, wellicht op basis van de gravure uit 1678, gereconstrueerd en voorzien van neogotisch maaswerk. De muren zijn bepleisterd; er zijn voegen op geschilderd en neogotische siermotieven, en onder de dakrand kwam een rij nep-duivengaten naast twee echte gaten op elk van de acht muurvlakken. De oorspronkelijke renaissanceramen zijn vervangen door neogotische spitsboogramen. Een foto van de andere kant van de doorgang, waar schijnbaar toevallig o.a. een zeis en een kruiwagen zijn neergezet, suggereert dat het gebouw werd bewoond door het tuiniersgezin. Op nog een andere foto zien we dat tegen de westelijke zijde van het koetshuis, aan de andere kant van de binnenkoer, een glazen orangerie is aangebouwd. Die aanbouw bestaat nog, maar is in gerenoveerde toestand opgenomen in het tuinbedrijf Avant Garden. De oostzijde van de remise krijgen we echter nergens te zien.

Vaststellingen ter plaatse

Dat de renaissance-duiventoren in de jaren 1850 in neogotische stijl werd verbouwd, zodat hij er als middeleeuws - o romantiek! - ging uitzien, staat na de vondst van de tekening van De Cort nu wel vast. Maar geldt dat ook voor de rest van het gebouw, links en rechts van de eigenlijke toren? Een oppervlakkig plaatsonderzoek maakt snel een en ander duidelijk.

De oostgevel van het gebouw, dus aan de grachtkant, is een waar lappendeken. De zes oorspronkelijke ramen zijn dichtgemetseld. Hun omlijsting met zandstenen latei (= de horizontale overspanning boven de vensteropeningen) en zgn. negblokken (= blokken zandsteen die de omlijsting van het raam stevig in de bakstenen muur verankeren) is hier en daar nog te zien. Op sommige plaatsen zijn, in de negentiende eeuw of al vroeger, nieuwe vensteropeningen gemaakt. De hele muur is nadien bepleisterd, wellicht om de wonden van de verbouwingen te verbergen. Van die bepleistering zijn links van de poortdoorgang nog sporen te zien. Op dezelfde plaats is in de oude muur een nieuw rond raam aangebracht, afgeboord met een ring van bakstenen in rolverband (= op hun kant gezet) en met ingewerkte houten kruisbloem. Ook in de westgevel zijn, boven de deuren, drie zulke ronde ramen te vinden. Het kruisbloemmotief is gotisch en dus negentiende-eeuws. Het cirkelvormige metselwerk in rolverband is dat eveneens, zoals we kunnen nagaan als we deze ramen vergelijken met twee oculi (= ronde openingen) in de nog oorspronkelijke, maar erg vervallen driehoekige frontons boven de dakramen. Die rondingen zijn gevormd door het schuin afzagen van de bakstenen die boven of onder de volgende laag een halve steen uitspringen. Ook de dakramen zelf zijn nog authentiek renaissancistisch; ze zijn, zoals gebruikelijk was in de zestiende eeuw, afgeboord met zandsteen. Dat laatste is dan weer niet het geval met de tien ramen met lancetboog (= smalle spitsboog) in de westelijke gevel. Ze zijn rechtstreeks in de bakstenen muur geplaatst en horen stilistisch ook niet thuis in de zestiende eeuw. Ze hebben een arduinen in plaats van een zandstenen drempel; hun schrijnwerk met dubbele lekdrempel is identiek aan dat van de neogotische ramen in de toren. De drie deuropeningen in de westgevel, niet met een spitsboog maar met een rondboog, zijn met zandsteen omlijst en zijn dan weer nog zestiende-eeuws. Ook de westelijke façade werd na de verbouwing bepleisterd.

Twee vergelijkingen tussen oude en nieuwe bouwtechnieken. Op de foto links boven zien we een dichtgemetseld raam, met 16de-eeuwse zandstenen omlijsting, boven een moderne deur zonder zulke omlijsting. Ook het 19de-eeuwse raam met lancetboog (foto rechts boven) is rechtstreeks in de baksteen gezet; sporen van de verbouwing zijn onderaan nog zichtbaar. Het nog originele 16de-eeuwse dakraam, eveneens met zandstenen omlijsting (foto links beneden), is bekroond met een driehoekig fronton waarvan helaas niet veel meer overblijft. De ronde opening (oculus of oeil-de-boeuf) in het fronton is verkregen door het schuin afzagen van de bakstenen, terwijl de 19de-eeuwse ramen met houten kruisbloem (foto rechts beneden) in rolverband zijn gemetseld. Ook op deze laatste foto zijn de sporen van de verbouwing bovenaan nog duidelijk merkbaar.

Terwijl de ramen in de oostelijke gevel werden dichtgemaakt, werd de westelijke façade door deze negentiende-eeuwse renovatie gepromoveerd tot voorgevel. Logisch, want niet alleen kreeg deze kant meer licht dan de sombere, achter de bomen verscholen oostzijde, maar in de westgevel bevonden zich ook al de buitendeuren en langs die zijde werd het binnenhof, na de aanleg van het nieuwe pad rond de vijver, vermoedelijk ook het meest betreden.

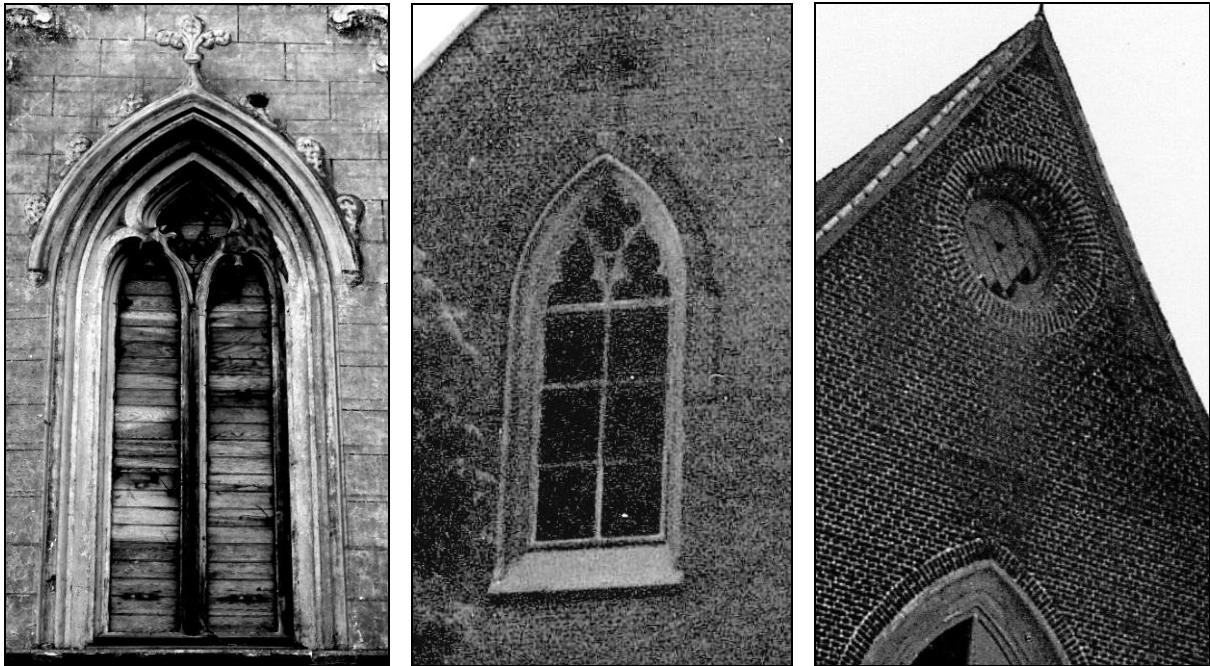
Nog een aardige verrassing

Bij het bestuderen van de gotische ramen in de toren begon het op te vallen dat ze verdacht veel weg hadden van kerkramen. En dateerde de neogotische kerk van Wijnegem nu toevallig niet uit de jaren 1850, precies de periode waarin de Vlemincktoeren werd gerenoveerd? De plannen van de kerk waren klaar in februari 1853. Met de ruwbouw werd in augustus van dat jaar begonnen en hij was volledig klaar in oktober 1855. Weduwe Joostens, Catharina Stuyck, behoorde samen met haar zoon Constant tot de notabelen van het dorp. Ze schonken 2.000 frank voor de bouw van de kerk, waarmee ze, met burgemeester van Havre, de belangrijkste donateurs waren.⁸

Dus vlug enkele foto's van de kerk opgediept. En ja, de overeenkomsten bleken frappant. De Y-vormige verdeling van de neogotische vensters en de in trompe-l'oeil geschilderde, spitsboogvormige waterlijsten met kruis boven enkele ramen in de Vlemincktoeren: we vonden ze mooi terug in en boven de drie vensters in de voorgevel van de kerk. De ronde ramen van de Vlemincktoeren met hun metselwerk in rolverband: we vonden ze mooi terug in de beide puntgevels van de dwarsbeuk van de kerk, met inbegrip van de erin verwerkte houten kruisbloem. De ruitvormige beglazing die in twee lancetvensters van de Vlemincktoeren nog bewaard is: we vonden ze mooi terug in de oudste glasramen van de kerk, zoals die nog te zien zijn op een bidprentje uit 1876 en op een foto uit 1905...

⁸ Zie L. Spaepen, *De kerken van Wijnegem*, 2013, blz. 43-45. Om een idee te hebben van de waarde van die som, dienen we de bedragen in BEF van het midden van de negentiende eeuw met ongeveer 250 te vermenigvuldigen. Zo worden 2.000 frank van de jaren 1850 nu zowat een half miljoen frank of 12.500 euro (www.statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/economie/consumptieprijzen en www.vub.ac.be/SGES/scholliers1.html).

Dit alles laat nog maar weinig ruimte voor twijfel: de renovatie van de Vlemincktoeren was, vermoedelijk op initiatief van de toen al bejaarde Catharina Stuyck, geïnspireerd op de neogotische parochiekerk van de jaren 1850. De vrouw overleed in 1855 en heeft mogelijk het resultaat van haar opdracht nog gezien.

V.l.n.r. een neogotisch raam in een ooit fel rood geschilderd gevelvlak van de Vlemincktoeren, een dito raam in de voorgevel van de kerk en een rond raam in een kruisbeukgevel van de kerk (vergelijk met het raam op blz. 41 rechts onder).

Naar de architect van de verbouwingen aan de Vlemincktoeren is het vervolgens niet moeilijk raden. De plannen van de kerk zijn getekend door provinciaal architect Ferdinand Berckmans (1803-1854). Maar de gemeente, die zich ergerde aan zijn traagheid en die met hem ook in conflict lag over een rekening, ontsloeg de architect in december 1852 en vertrouwde de leiding over de werkzaamheden toe aan een jonge Lierse bouwmeester: Henry Redig (1817-1896).⁹ De kans is dus groot dat het de laatstgenoemde was die, terwijl het werk aan de kerk vorderde, in 1853 of 1854 van de familie Joostens de opdracht kreeg om de gevels van de Vlemincktoeren in dezelfde geest en in dezelfde stijl te renoveren.

Jammer genoeg vonden we noch in Beveren, waar het archief van Berckmans zich bevindt, noch in Lier, waar Redig in die jaren 1850

⁹ Zie L. Spaepen, *De kerken van Wijnegem*, blz. 35-42.

stadsarchitect was, enig spoor van de Vlemincktoeren. Verwonderlijk is dat nochtans niet. Het betrof hier immers een privéopdracht, en voor een gevelverbouwing was bovendien in die tijd geen vergunning nodig. Mogelijk zijn de plannen dus verloren gegaan of bevinden ze zich in een of ander bestoft familiearchief (Redig, Joostens, van de Werve of Mols?), waardoor ze nog maar moeilijk op te sporen zijn.

Conclusies:

1. Het kasteelpark werd tweemaal heraangelegd, eerst in Franse stijl rond 1780, een tweede maal in Engelse stijl in de periode 1860-1867.
2. Het eigenlijke kasteel werd in verschillende fasen afgebroken: de toren verdween al tussen 1678 en 1742, de noordwestelijke vleugel tussen 1742 en 1777, de rest van het kasteel in de jaren 1845-'46.
3. De twee delen van het neerhof waren aanvankelijk in u-vorm met elkaar verbonden door een noordelijke vleugel, die rond 1780 grotendeels werd afgebroken.
4. Het huidige uitzicht van de zgn. Vlemincktoeren is het resultaat van een romantische verbouwing in de jaren 1850, waarbij o.a. de meeste zestiende-eeuwse ramen werden vervangen door neogotische.
5. Deze laatste verbouwing kwam ongetwijfeld niet toevallig tot stand in dezelfde periode als de vergroting van de Wijnegemse parochiekerk en is daar duidelijk door beïnvloed.

Post scriptum

Dit artikel was al zo goed als klaar, toen we tot onze verbazing van erfgoedschepen Van Dael vernamen dat er al in 2007 een bouwkundige studie van de Vlemincktoeren was gemaakt, met name door Petra Maclot, bouwhistorica actief in de Antwerpse Vereniging voor Bouw-historie en Geschiedenis (AVBG). Van het bestaan van deze studie, waarvan de gemeente als opdrachtgever één van slechts drie exemplaren bezit, waren maar weinigen op de hoogte en vermoedelijk hebben ook maar weinigen ze gelezen.

De auteur baseerde zich hoofdzakelijk op een grondig materiaal- en stijlonderzoek op het terrein en besteedde daarbij veel aandacht aan de binnenkant van het gebouw (voor ons 'verboden toegang'). Van dat deel onthouden we vooral dat het interieur in de loop van de 18de eeuw grondig werd gerenoveerd met het oog op comfortverbetering. Zo werd toen de binnenindeling gewijzigd, een nieuwe vloer gelegd

en een nieuwe keuken toegevoegd; de nieuwe raamopeningen in de oostgevel zouden eveneens uit die tijd dateren. Dit sterkt de hypothese dat het hoveniersgezin in die tijd naar het poortgebouw verhuisde. Later zouden er zelfs meerdere gezinnen in gewoond hebben.

Ook de bevindingen van de onderzoekster over de verbouwing tot een romantische *folly* in de negentiende eeuw komen, althans gedeeltelijk, overeen met wat we hierboven schreven. Merkwaardig is nochtans dat ze de bouw van de toren al in de vijftiende eeuw situeert en de torenramen als authentiek gotisch bestempelt. In de zestiende eeuw zou dan in de aanvankelijk los staande duiventoren een doorgang zijn gemaakt en zouden ook de twee zijvleugels zijn toegevoegd. Als excuus voor deze klaarblijkelijke vergissing kan ze uiteraard aanvoeren dat de tekening van De Cort haar niet bekend was.

Op deze professionele en technisch gedetailleerde studie van Petra Maclot kunnen we binnen het bestek van dit artikel helaas niet verder ingaan. Het moge voorlopig volstaan te signaleren dat haar werkstuk, ook al plaatsen we er hier en daar een vraagteken bij, een onmisbaar gegeven is voor elkeen die zich in de toekomst verder wil verdiepen in de geschiedenis van de Vlemincktoren.

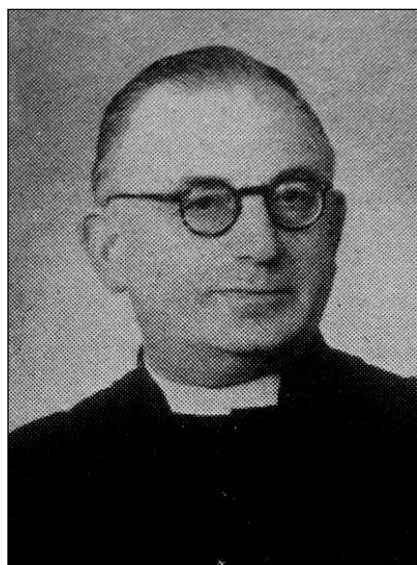
Bronnen:

- Archief HK Jan Vleminck: de kaarten Stijnen (1742), Ferraris (1777), Delaet (1808), Atlas van de buurtwegen (1841), Popp (1861) en Mennes (1946)
- Archief HK Jan Vleminck, kadastrischetsen 1836-1885
- Archief HK Jan Vleminck, foto's van het park door Florent Joostens (1867)
- R. Correns, *Florent Joostens fotografeerde in Wijnegem van 1867*, in: Tijdschrift HK Jan Vleminck, 1991 nr. 4
- R. Correns, H. Rau en M. Van de Cruys, *Het leven en de tijd van Jan Vleminck heer van Wijnegem*, Wijnegem 2014
- A. De Bin, *Onderzoek op de muurschilderingen van de Vlemincktoren in Wijnegem*, Antwerpen, 2003 (studiewerk KASK dept. conservatie-restauratie)
- J. Le Roy, *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*, 1678
- P. Maclot, *Bouwhistorisch onderzoek van de Jan Vlemincktoren en aanpalende vleugels in het domein Wijnegemhof*, Antwerpen, 2007, 111 blz.
- Prentenkabinet Museum Plantin-Moretus, schetsboek Hendrik De Cort
- L. Spaepen, *De kerken van Wijnegem*, catalogus HK Jan Vleminck, 2013
- G. Springael, *Eenige historische herinneringen over Wijnegem en omstreken*, Antwerpen, 1897
- www.en.wikipedia.org/wiki/Hendrik_Frans_de_Cort

EEN PRIESTER-DICHTER IN WIJNEGEM: JOZEF BUS (1893-1966)

Leo Spaepen

Hoe zou het toch komen dat er uit de Vlaamse bodem zoveel priester-dichters zijn ontsproten? Zo had West-Vlaanderen zijn Guido Gezelle (1830-1899), Hugo Verriest (1840-1922) en Cyriel Verschaeve (1874-1949), het Scheldeland bracht Jan Hammenecker voort (1878-1932), en uit het Land van Waas kwam Anton Van Wilderode (Cyriel Coupé, 1918-1998). Merkwaardig toch ook dat ze allen hebben lesgegeven én dat ze allemaal meer dan gematigd Vlaamsgezind waren. We zouden Jozef Bus, onderpastoor in Wijnegem van 1937 tot 1943, misschien te veel eer aandoen door hem in dat illustere rijtje te plaatsen, maar toch beantwoordde ook hij perfect aan dat profiel.

Victor Jozef ('Jef') Bus werd in Hoogstraten geboren op 18 februari 1893 als oudste kind van vijf in het gezin van Edmond Bus en Maria Goeyers. Van het Klein Seminarie in zijn geboortedorp stapte hij als vanzelf over naar het Groot Seminarie in Mechelen, waar hij op 7 april 1918 tot priester werd gewijd. Hij begon les te geven, eerst in Schaarbeek en daarna in het Sint-Jozefcollege van Aarschot. In oktober 1921 liet hij het onderwijs achter zich en werd hij onderpastoor. Zijn eerste post was Heist-op-den-Berg; acht jaar later volgde de Sint-Andriesparochie in Antwerpen. Het was op de 26ste november 1937 dat hij vervolgens in Wijnegem aankwam. Als collega-onderpastoor trof hij er Frans Van Hecken, zijn pastoor was eerst Jozef Naulaerts (tot 1939) en nadien Jozef Van Minnebrugge. De bekroning van zijn beroepsloopbaan was echter zijn pastoorschap in Halle-Zoersel van 7 februari 1943 tot 1955. Op zijn 62ste werd hij ten slotte benoemd tot rector van de Zusters van het Heilig Hart van

Mariaberg in Essen. Hij overleed in 1966 aan de gevolgen van maagkanker in het ziekenhuis van Kapellen.

Alfons Tireliren, een heemkundige die Jozef Bus in Essen goed heeft gekend en die een in memoriam voor hem schreef, typeert hem daarin als volgt: een romantische flamingant in zijn jonge jaren, een teruggetrokken, vrome priester van het preconciiaire type, een minzame, zeer nederige en stille dromer die kieskeurig was in de keuze van zijn weinige vrienden, een geleerde geschiedvorser en een bezeten linguïst.

Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog wijdde hij zich als seminarist aan de dichtkunst, nog helemaal in de geest van Albrecht Rodenbach (1856-1880), de jonggestorven dichter en studentenleider van wie de invloed in flamingantische kringen toen nog zeer levendig was. In het volgende gedicht uit 1917 is die invloed duidelijk te merken: evenals Rodenbach droomt hij van een Vlaanderen dat weldra zijn oude glorie zal terugvinden. Maar ook de actualiteit schemert hier vaagweg door. Kardinaal Mercier, voorman in het verzet, had in mei 1917 van al zijn seminaristen een verklaring van volstrekte gehoorzaamheid aan hun bisschop geëist, ook in politieke zaken. Die eis was een reactie op de oprichting, door de activisten, van een Raad van Vlaanderen en op de afkondiging, door de bezetter, van de bestuurlijke scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië. Jozef Bus ondertekende de verklaring met tegenzin, want net als bijvoorbeeld zijn tijdgenoot Paul Van Ostaijen (1896-1928) was hij een vurig supporter van de activisten.

*De Vlaming, hij zeurt niet van ziekelijk verlangen.
Zijn adel, zijn liefdekracht bindt hij in zangen,
Zijn lied is een storm en zijn stem is een hoorn
Als 't brandt in zijn borst van rechtmatigen toorn.
Ach, nimmer gedeinsd, want de liefde is almachtig.
Sta sterk al uw dagen: de toekomst wordt prachtig.
Weldra rijst voor Vlaanderen de heerlijke dag
Dat alles lijk eertijds weer recht heten mag.*

Ook al klinkt zulke poëzie nu bombastisch, toch kan men er alvast de perfecte vorm in bewonderen. De klassieke metriek¹ heeft Bus allicht

¹ In poëzie is ritme doorgaans belangrijker dan rijm. Een schematisch ritme of *metrum* werkt met *versvoeten*. Hier heeft elk vers vier *amfibrachen*: voeten van drie lettergrepen, waarvan de tweede beklemtoond is, de eerste en de derde niet.

onder de knie gekregen in zijn Grieks-Latijnse humaniora. Later zou hij trouwens ook stukken Homerus in het Nederlands bewerken. Omgekeerd vertaalde hij ook enkele gedichten van Guido Gezelle in het Latijn (de *Carmina Gezelliana*, 1962-1965). Hij waagde zich zelfs aan een Latijnse vertaling van *De Vlaamse Leeuw*. Deze *Leo Flandricus* is al meermaals gezongen, onder meer in Rome tijdens het Concilie in de jaren 1960 en ook door missionarissen in Congo. En wie weet kunnen sommige Antwerps politici er bij gelegenheid nog mee scoren... Ziehier dus, voor de liefhebbers, zijn (vrije) Latijnse vertaling. Dat hij ergens een i vergat om het aantal lettergrepen te doen uitkomen, zal voorzeker geen Vlaming hem kwalijk nemen.

*Ferocem non domabunt Leonem Flandricum
Exosi qui parabant infame servitum.
Non poterunt domari dum Flander reliquus,
Dum Leo quit certare unglis et faucibus.*

Naast zijn Vlaamse overtuiging vormde vooral zijn diepe religiositeit een rijke inspiratiebron. In 1926 al verscheen de ballade *Zielevesper*, later een ballade over Sint-Cecilia en *De Ommegang der Immaculata*, een bundel Mariagedichten uitgegeven door Hertoghs in Wijnegem.

Maar Jef Bus was niet alleen priester en dichter, hij was ook een niet onverdienstelijk tekenaar en schilder. In het Prentenkabinet van het Plantin-Moretuseum vonden we een werkje (*afb. hierboven*) dat hij in zijn Wijnegemse jaren maakte in het toenmalige park van Mols.

Bij zijn wilde tekenstijl moeten we de felle kleuren, die we hier helaas niet kunnen weergeven, maar bij fantaseren.

Alsof deze talenten en hobby's nog niet volstonden, begon hij zich als pastoor ook te verdiepen in de heemkunde. Hij deed opzoekwerk en schreef een studie over de geschiedenis van Halle.

Ook voor de dichter Jozef Bus was Halle ongetwijfeld een vruchtbare periode. Vele van zijn verzen zijn echter niet gepubliceerd, zoals zijn *Liederen van Licht en Leven*. Uit die bundel volgt hier het sonnet *Verkenners*, dat hij in 1954 schreef. Zijn taal blijft bijzonder archaïsch - de tweede strofe lijkt wel uit de negentiende eeuw te dateren - maar de ingetogen melancholie van de zachte jamben² contrasteert positief met de hoogdravende sfeer van zijn Vlaamse jeugdwerk. Hier spreekt een ouder wordende, rijpere man, die zich weemoedig bezint over de korthed van het leven:

*We gaan, we gaan de weg die voor ons leit:
aan ied're kromming lokken horizonnen
en aan het eind is 't of we pas begonnen
den eindelozen weg naar d'eeuwigheid ...*

*Ons kleedsel is van rinsheid stijf geronnen,
ten schouder drukt als lood de mars van 't spijt
en in ons ledig hart verlangen schreit
naar rust en lafenis bij koele bronnen ...*

*Voorbij de frisse jeugd vol blijde dromen,
voorbij de mannenjaren rijp als graan,
voorbij lijkt alles ..., en we gaan, we gaan ...*

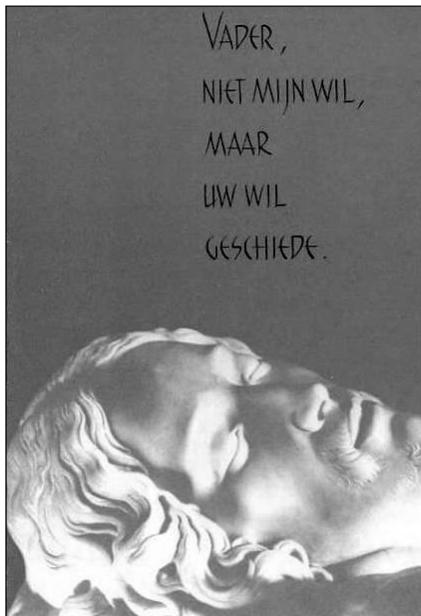
*We zijn nu stram en oud zo ver gekomen.
De zon zinkt rood achter de vege bomen,
O God, is dit het laatste, is 't nu gedaan?*

Toen Jef Bus in 1955 benoemd werd tot rector van de Zusters van het Heilig Hart in Essen, componeerde Lode Dieltiens (1926-2014) voor zijn gewezen dorpsgenoot een welkomstlied. Hij kende de priester nog van toen hij als jonge muzikant geregeld op het Wijnegemse kerkorgel speelde. Maar ook na 1955 bleven ze met elkaar in contact, want het moederhuis van de congregatie van de zusters bevond zich in Berlaar,

² Jambe: versvoet van twee lettergrepen, een onbeklemtoonde gevolgd door een beklemtoonde. Dit sonnet telt in principe vijf jamben per vers.

waar Lode huisde. Na de dood van de musicus in 2014 vond zijn broer nog enkele losse papiertjes van Bus, volgekraabbeld met korte Latijnse versjes en Nederlandse limericks. Deze niemendalletjes getuigen van een ironische kijk op mens en wereld en van een sympathieke dosis zelfrelativering. Zo zag de priester in deze limerick voor zichzelf nog een belangrijke rol weggelegd in het hiernamaals:

*En als Jef Bus eens komt daarboven,
dan zal hij met schilderen de Here loven:
hij zet dan op zijn dooie gemak
al de engelenbeddekens in blauwe lak.
Die vreugd zal hem niemand ontroven!*

VADER,
NIET MIJN WIL,
MAAR
UW WIL
GESCHIEDT.

Maar vooraleer hij boven aan die klus kon beginnen, schreef hij hier beneden, behalve gedichten, ook nog diverse artikels voor *De Spycker*, het jaarboek van de heemkring van Essen, o.a. een reeks over Essense kapellen. Hij overleed op 1 april 1966. Op zijn mooi bidprentje (zie afb. hiernaast) lezen we: *Zijn priesterlijke bediening vervulde hij steeds met een diep plichtsbesef en hij maakte van het gebed de ziel van zijn apostolaat. Maar zijn vrije uren besteedde hij het liefst aan studie en letterkundige arbeid tot op zijn laatste levensdagen.*

Zijn intellectuele en creatieve nalatenschap (boeken en gedichten, een heleboel tekeningen en schilderijen, zijn historisch werk over Halle) geraakte na zijn dood hopeloos verspreid.

Bronnen:

- Alfons Tireliren, *In memoriam E.H. Jozef Bus*, in: *De Spycker*, jaarboek van de heemkring van Essen, 1966
- Lieve Gevers, *Voor God, Vaderland en Moedertaal. Kerk en natievorming in België 1830-1940* (online)
- www.odis.be/hercules/toonPers.php
- www.lucles.publicvm.com/genea/engels/bus_victor_jozef_1105_html
- www.delcampe.net
- Met dank aan Tony Dieltiens en Mag Janssens.

Mededelingen

Reactie

Het artikel over het verschijnen van het Jan Vleminckboek is niet aan de aandacht van de lezer ontsnapt. Uit mondelinge echo's maakten we echter op dat sommigen zich stoorden aan een passage waarin we onze leeservaring 'soms meer een karwei dan een plezier' noemden. Was die bedenking, toegegeven, misschien wat scherper geformuleerd dan nodig, dan bleek verderop toch duidelijk dat we het werk niet alleen als moeilijk evalueerden, maar ook als 'interessant', 'rijk' en 'indrukwekkend'. In elk geval hebben die enkele zinnestelsels het succes van het boek niet in de weg gestaan, want naar verluidt was het op korte tijd uitverkocht. We hadden er trouwens nog kunnen aan toevoegen dat het werk uitnodigt tot verdere exploratie van het Vleminckthema in ons tijdschrift, zoals Hugo Rau bij de presentatie suggereerde en zoals elders in dit nummer al wordt geïllustreerd.

Het formuleren van meningen en oordelen zal altijd een delicate oefening blijven. Toch menen we dat gemotiveerde kritiek, *ad rem* en niet *ad hominem* (op de bal en niet op de man), in dit tijdschrift mogelijk moet zijn. We zijn immers Werd di niet, zoals iemand opmerkte. Als, zoals in dat soldatenblad het geval was, elke kritische noot *a priori* taboe is, dan dreigen meningen en commentaren inderdaad volkomen irrelevant en overbodig te worden.(ls)

Voorbije activiteiten

De Nacht van de Geschiedenis, op 24 maart 2015 ingericht in samenwerking met het Davidsfonds, had dit jaar als thema: Wijnbouw in Wijnegem, een passie. Vik Werrebroeck, die de historische inleiding voor zijn rekening nam, zette meteen een domper op de illusie dat de naam *Wijnegem* iets te maken zou hebben met wijn. Van wijnbouw is in onze geschiedenis geen spoor. Het element *wijn* in de naam komt trouwens van een oude persoonsvorm; het oorspronkelijke Frankische *Win(o)-ing(a)-heim* dienen we dus te vertalen als: 'woonplaats van de afstammelingen van Wino'. De symboliek van wijn en druiven in het wapenschild van de gemeente, in de naam van de parochie of in die

van harmonie De Wijngaard, is dus enkel en alleen toe te schrijven aan naïeve volksetymologie uit latere tijden.

Guy Somers en zijn medewerker Alain (vierde en derde van links) laten enkele bestuursleden van het Davidsfonds mee proeven van hun rode 'Benjamin'.

Guy Somers, de Wijnegemse ondernemer en wijnbouwer die voor de hoofdschotel van de avond zorgde, slikte zijn teleurstelling over die uitleg snel door en vertelde met bezieling over zijn grote passie. Door de klimaatverandering is wijnbouw in België meer en meer mogelijk geworden, maar men moet wel de juiste soorten selecteren. Die ging hij zoeken in verschillende streken van Frankrijk en Duitsland. Met kennis van zaken beschreef hij vervolgens het werk dat in de vier seizoenen moet gebeuren: snoeien, sproeien, netten spannen, plukken, persen, laten gisten enz., allemaal geduldwerk waarvoor ook zijn vaste medewerker Alain de nodige lof in ontvangst mocht nemen. Na tien jaar leren en proberen volgde in 2014 de verdiende bekroning: de rode *Dornfelder-Regent-Pinot Noir* ('Benjamin') behaalde al bij zijn eerste deelname op Belgisch niveau een gouden medaille, terwijl een zilveren medaille ging naar de witte *Chardonnay Barrique* ('Emilie').

Voor de gelukkige aanwezigen - vele anderen dienden helaas wegens plaatsgebrek te worden geweigerd - volgde de bekroning toch vooral nà de uiteenzetting van Guy Somers, in de vorm van een degustatie van zijn zeer gesmaakte meesterwerken.(ls)

In 1965 werd het eerste werkjaar van de heemkring afgesloten met een fotowedstrijd en -tentoonstelling in het teken van *Wijnegem vandaag in beeld* (in samenwerking met het Davidsfonds). Vijftig jaar later deden we dat evenement nog eens over als eind- en orgelpunt van het jubileumjaar. De respons was prima: 32 fotografen stuurden samen 92 foto's in, met een grote variatie van onderwerpen: het kanaal met zijn bruggen en sluizen, het park, de vele bouwwerven... Een driekoppige jury, bestaande uit Inge Sterckx, beroepsfotograaf, Paul Bourgeois, plastisch kunstenaar en Wilfried Schul, voorzitter van de fotokring Nenufar, geraakte het vlot eens over de tien winnaars: 1. Robert Van Craenenbroeck, 2. Jeroen Michiels, 3. David Maesschalck, 4. Wim Hertoghs, 5. Herman Joris, 6. Chris Vekemans, 7. Herman Luyckx, 8. Raymond Wagemans, 9. Kristof De Mol en 10. Steve Vermeiren.

De winnende foto van Robert Van Craenenbroeck: Zonsopgang op het kanaal.

De tentoonstelling van 4 tot 12 april toont/toonde dus de inzendingen van deze *Mijn kijk op Wijnegem in 2014*. Gegevens over bezoekersaantallen kunnen we echter bij het ter perse gaan nog niet geven. Het bestuur feliciteert langs deze weg de winnaars en dankt ook alle andere deelnemers voor hun foto's, die als geheel een waardevol tijdsdocument vormen voor toekomstige generaties van Wijnegemnaars.

Komende activiteiten

Op zaterdag 30 mei 2015 brengen we een bezoek aan het Kempisch Museum van Brecht. Dat streekmuseum, in het centrum van Brecht gelegen in een prachtig oud huis aan de Mudaeusstraat 2, herbergt een rijke verzameling voorwerpen in verband met de vroegere levenswijze op het platteland: archeologische vondsten, oude ambachten, volkse devotie, onderwijs enz. Een gids zal ons gedurende ongeveer anderhalf uur rondleiden, waarna het bestuur van de heemkring zoals gebruikelijk een plaatselijk glas zal aanbieden. We verzamelen om 14 uur rechtstreeks aan de ingang van het museum. Het entreegeld van 2 euro per bezoeker betalen we ter plaatse. Inschrijven is wel nodig en kan tot 20 mei via telefoon of e-mail op het secretariaat (zie colofon). Laat daarbij eventueel weten of u graag met iemand zou meerijden.

Wijnegem in de buitenlandse pers

Uit Duitsland ontvingen we van ons erelid Karel Leten een kopie van een artikel dat al in oktober van vorig jaar verscheen in de Kölnische Rundschau. Onder de sprekende titel Ein gebrauchter Hochaltar vom Trödel (Een tweedehands hoogaltaar van de rommelmarkt) vertelt de reporter hoe het oude altaar van Wijnegem in het Eifeldorp Kommern (4.500 inwoners) terecht kwam. We vertalen:

Het neogotische altaar van de Sint-Severinuskerk in Kommern komt van de rommelmarkt. De gepensioneerde rector Hans Peter Schiffer uit Kall vertelt in het 19de deel van zijn werk over kerken en kapellen hoe de parochie aan het sacrale interieurstuk is gekomen dat vandaag het godshuis siert. Indertijd had pastoor Schäfer namelijk, wegens de hervorming van de liturgie, het oude hoogaltaar uit zijn kerk laten verwijderen. Sedertdien stonden op die plaats drie palmen. Maar zijn parochianen vonden dat echt niet gepast en verlangden terug naar hun vertrouwde decor. De nieuwe pastoor Jacob Bister dacht na over een oplossing en bracht de zaak ter sprake in een gesprek met dr. Dieter Pesch, de directeur van het Rijnlandse Openluchtmuseum in Kommern. Die gaf hem een tip die hij zelf op zijn beurt van een handelaar had gekregen: in de tuin van een schroothandelaar zouden ergens in de omgeving van Antwerpen de onderdelen staan van een neogotisch hoogaltaar uit zandsteen.

De kerk en het altaar van Kommern in de Eifel.

Het ging om een altaar dat in de in 1852 gebouwde bedevaartkerk van Wijnegem had gestaan, een kleine plaats nabij Antwerpen. Dat altaar had ongeveer hetzelfde lot ondergaan als voordien dat van Kommern. Het was uit de kerk verwijderd, niet wegens de hervorming van de liturgie, maar wegens nieuwbouw. Schiffer vertelt verder hoe Bister, Pesch en de voorzitter van de kerkraad, Barthel Eckstein, met een vrachtwagen naar de handelaar in België reden, daar het altaar oplaadden en het vervolgens naar de Greesberg transporteerden.

Het was de afbraakfirma Vergrabo uit Boechout die in 1987 de aanbesteding won voor de afbraak van onze oude kerk. Het werk kostte de gemeente slechts 356.000 frank, maar de aannemer mocht het afbraakmateriaal, op enkele stukken na, wel behouden of verkopen.¹

Menig (oud-)Wijnegemnaar heeft intussen de weg naar Kommern al gevonden. Eventuele bedevaarders naar die kleine plaats nabij Euskirchen (of naar het mooie openluchtmuseum) houden er echter best rekening mee dat de kerk dikwijls gesloten is.

Mevrouw Alison MacKenzie stuurde ons uit Engeland het boek *The shock of war. Tunbridge Wells: life on the home front*, (De schok van de oorlog. Het leven aan het thuisfront in Tunbridge Wells), dat einde 2014 verscheen. Voor een hoofdstuk over de Belgische vluchtelingen van 14-18 had ze zowat een jaar geleden Wijnegem bezocht, op zoek naar informatie over Hippolyte Meeùs. Onze toenmalige burgemeester

¹ Zie L. Spaepen, *De kerken van Wijnegem*, Wijnegem 2013, blz. 71.

was immers als vluchteling in Tunbridge Wells van oktober 1914 tot aan zijn dood, een jaar later. Hij was er erevoorzitter van de Belgische *Club Albert*. Hieronder bladzijde 176 van het boek, gewijd aan zijn familie. Zo kan men de informatie die in grote lijnen al te vinden was in ons nummer van april 2014, ook eens in het Engels nalezen.

The MEEUS-de MEURS family from Wijneghem (now Wijnegem)

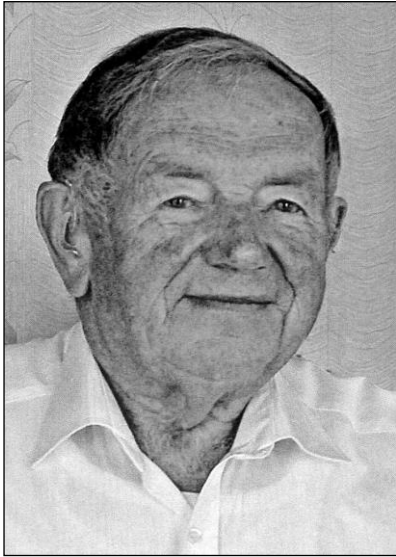
Monsieur Hippolyte Meeus, was the popular and long-standing Mayor of the small town of Wijneghem on the outskirts of Antwerp, and owner of the MEEUS gin distillery in the town, as well as being a great benefactor to the town. He and his wife Madame Isabelle Adolphine Marie Ferdinande Josephine Meeus de Meurs, were both in their 60s,

lived at 4 Nevill Park and took an active part in ministering to the comforts of the Belgian refugees in Tunbridge Wells. Monsieur Meeus became the Honorary President of the Club Albert when it was set up in December 1914, and he was well-known too at the Tunbridge Wells and Counties Club in London Road.

With them in Tunbridge Wells were their widowed son, Robert, and his four small children; and his mother-in-law, Helene Havenith, and her daughter Suzanne who took care of the Meeus children. It seems likely that the children attended St Augustine's Primary School, as in November 1918, when the Headmaster of the school died in the influenza epidemic, two of the wreaths sent were from 'Charles & Frederic Meeus'.

M. and Mme. Meeus-de Meurs themselves both died in Tunbridge Wells in 1915, only weeks apart - Madame in June, and Monsieur in October. Lavish funerals were held at St Augustine's, organised by Kempster's. Detailed reports of the funerals appeared in *The Courier* and the occasions must have made quite an impact on the town - the streets were described as lined with onlookers as a stream of carriages made the journey from St Augustine's Church; the Requiem Masses were splendid, the church draped in black and the singing provided by a special choir of priests from Westminster. M. and Mme. Meeus were laid temporarily to rest in the Cemetery Mortuary (at a cost of approximately 2 guineas a week) until such time as they could be repatriated. They were duly laid to rest in the family vault in Wijneghem on 19th August 1919.

Familienieuws

Op 8 januari 2015 overleed onverwacht en thuis ons medelid Jules Van Mechelen. Hij is geboren in Vremde op 27 november 1928. Met zijn echtgenote Joanna Celis woonde hij eerst in Ranst, daarna in Wijnegem, op de Merksemsebaan en later in de Schoolstraat. Jules was lid van vele verenigingen (KWB, Ziekenzorg, Heemkring, Okra) en was, zeker na zijn pensionering als schrijnwerker, altijd bereid zijn vrijwilligershanden uit de mouwen te steken. Het bestuur biedt de familie langs deze weg zijn welgemeende deelneming aan.

Illustraties:

Archief HK Jan Vleminck: 4, 33, 35, 36, 37, 38, 39
Familie Marijnissen: 8, 9, 11, 27, 28
www.laken-ingezoomd.be: 12
Marc De Roep en Marleen Werrebroeck: 16, 22, 23, 24
www.patricklagrou.be: 18
Topografische Atlas van België: 20
www.commons.wikimedia.org: 31
Leo Spaepen: 32, 41, 43, 56
Prentenkabinet museum Plantin-Moretus, werelderfgoed: 34, 48
Alfons Tireliren, *In memoriam E.H. Jozef Bus*: 46
www.delcampe.net: 50
Hugo Gerstmans: 53
Robert Van Craenenbroeck: 54
Alison MacKenzie e.a., *The shock of war*: 57
Familie Van Mechelen: 58